

TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2026 | 2.
LXVIII. ÉVFOLYAM | SZÁM

Ribi András

Észrevételek a dalmáciai és horvátországi székeskáptalanok
hiteleshelyi működéséről a középkorban

Fodor Pál

A Szapolyai-ház útja Mohácstól Zimonyig. II. János (Zsigmond) és
I. Szulejmán találkozója 1566-ban az ajándékok tükrében

Fóti Miklós

Egy kizilbas emigráns a Maros mentén.
Kamber bég pályafutása és a Nagylak–makói szandzsákkezdemény

Nagy Kornél

„Dacolva a túlerővel”. Az erdélyi örménykatolikus egyház
viszontagságai az 1760-as években

Női testek és szerepek a holokauszt színterein

Huhák Heléna, Klacsmann Borbála és Bohus Kata tanulmányai

Figyelő

Bácsatyai Dániel projektjének bemutatása

=====

Szerkesztőség

VARGA SZABOLCS
felelős szerkesztő

APOR PÉTER, ESZIK VERONIKA, KOLOH GÁBOR, SKORKA RENÁTA, TÓTH GERGELY
szerkesztők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektronikus postacíme:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

Közlési szabályzatunk a honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>

A 2026-os évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

=====

TARTALOMJEGYZÉK

LXVIII. évfolyam, 2026. 2. szám

TANULMÁNYOK

Ribi András Észrevételek a dalmáciai és horvátországi székeskáptalanok hiteleshelyi működéséről a középkorban 167

Fodor Pál A Szapolyai-ház útja Mohácstól Zimonyig.
II. János (Zsigmond) és I. Szulejmán találkozója 1566-ban az ajándékok tükrében 209

Fóti Miklós Egy kizilbas emigráns a Maros mentén. Kamber bég pályafutása és a Nagylak–makói szandzsákkezdemény 249

Nagy Kornél „Dacolva a túlerővel”. Az erdélyi örménykatolikus egyház viszontagságai az 1760-as években 265

NŐI TESTEK ÉS SZEREPK A HOLOKAUSZT SZÍNTEREIN

Huhák Heléna A kényszermunkás nő teste 303

Klacsman Borbála „Szörnyűt mondtak, valami zsidó rüfkét”.
Női tapasztalatok a pesti gettóban 319

Bohus Kata „Egyébként elég csinos formám van.” A női test rehabilitációja a holokauszt után a svédországi magyar zsidó túlélők beszámolóiban 335

FIGYELŐ

Bácsatyai Dániel Fejedelmi találkozók a magyar középkorban.
A Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja keretében megvalósuló projekt bemutatása 351

MEGEMLÉKEZÉS

Madžida Mašić A pusztulás tanúja, a kulturális emlékek védelmezője.
Riedlmayer András (1947–2026) 361

„DACOLVA A TÚLERŐVEL”
Az erdélyi örménykatolikus egyház viszontagságai
az 1760-as években

NAGY KORNÉL

.....
“DEFYING THE OVERWHELMING ODDS”

The Vicissitudes of the Armenian Catholic Church in Transylvania in the 1760s

Due to the research of recent years, a lot of new information has come to light about the settlement of the Transylvanian Armenians in Transylvania in 1668–1672, their church-union, and the confessional situation of the community in the first half of the 18th century. Nevertheless, there are still many undiscovered areas in the study of the past of the Armenian Catholic Church in Transylvania, and, furthermore, this statement is especially true for the second half of the 18th century, too. What is more, there is no modern scientific secondary literature available for this period. This scientific view has proven to be especially true for the events of the 1760s. For this reason, in this study, my article has attempted to present the vicissitudes of the Armenian Catholic (Uniate) Church in Transylvania with the help of recently discovered archival sources being kept in foreign countries.

Keywords: Armenians, Transylvania, clergy, uniate rite, episcopacy
.....

Bevezetés

Az utóbbi esztendőik kutatásainak köszönhetően számos új információ került napvilágra az erdélyi örménység 1668–1672 közötti betelepüléséről, az egyházi uniójáról, valamint a közösség 18. század első felére vonatkozó konfesszionális helyzetéről. Ennek ellenére még számos feltáratlan fehér folt létezik az erdélyi örménykatolikus egyház múltjának vizsgálatában. Erre az időszakra vonatkozóan ráadásul modern, tudományos szakirodalom sem áll rendelkezésre, különösen az 1760-as évek történéseit illetően. Jelen munkánkban ezért a közelmúltban feltárt levéltári források segítségével mutatjuk be az erdélyi örménykatolikus egyház korabeli viszontagságait. Ugyanakkor, hogy ennek az időszaknak az

Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály. Jelen tudományos közlemény témájában a 2024-ben adományozott Klebelsberg Kuno Ösztöndíjnak köszönhetően végeztem levéltári kutatásokat Rómában. Szíves támogatásukat ezúton is hálásan köszönöm.

egyház történeti eseményeit megérthessük, elengedhetetlen azok előzményeinek tömör összefoglalása.¹

1715-ben eltávozott az élők sorából Oxendio Virziresco (1654–1715) püspök, az erdélyi örmények spirituális vezetője és az erdélyi örmény vallási egyesülés atyja. Halálával új helyzet állt elő: az erdélyi örmény unitus püspöki szék megüresedett.² Az erdélyi örmények felettes egyházi szerve, az 1622-ben alapított Hitterjesztés Szent Kongregációja³ [Sacra Congregatio de Propaganda Fide] – amely 1690 óta ténylegesen gyakorolta felettük az egyházi joghatóságot – nem tudott dűlőre jutni az örmény püspöki szék betöltését illetően. Ezt a helyzetet igyekezett a maga javára fordítani az 1713–1716 között újjászerveződő erdélyi római katolikus püspökség. 1719-ben ugyanis Mártonffy György (1663–1721) püspök ki akarta rájuk is terjeszteni az egyházi joghatóságát. Ennek igazolására azt híresztelte, hogy Oxendio Virziresco püspök halálát követően az örmények papságuk vezetésével visszatértek korábbi, keleti monofizita hitelveikhez, aminek következtében az örmények Rómához fordultak. A Propaganda Fide 1719–1720 között Erdélybe küldte az anyaországi születésű Xač'atur Aراك'elean⁴ (1666–1740) apostoli vizitátort, az 1627-ben alapított római Collegium Urbanum egykori növendékét, hogy alaposan vizsgálja ki Mártonffy püspök vádjait. Ő hosszas feltárást követően megállapította, hogy az erdélyi örmények nem eretnekek, hanem igaz hívei a katolicizmusnak és Mártonffy püspök vádjai megalapozatlanok. Javasolta továbbá, hogy biztosítsák az erdélyi örmények számára folyamatosan a klérus utánpótlását, és gondoskodjanak a püspöki szék mielőbbi betöltéséről. Ezen túlmenően arra is felhívta a figyelmet, hogy feltétlenül támogatni kell az 1701-ben alapított örmény unitus mechtarista szerzetesrend letelepedését Erdélyben, hogy segítse az erdélyi közösség hitéletét. Xač'atur Aراك'elean emiatt éles konfliktusba került a püspökség embereivel, de véleménye mellett sziklaszilárdan kitartott, majd elhagyta Erdélyt.⁵

- 1 Az erdélyi örmények betelepüléséről, egyházi uniójáról, valamint az egyházi egyesülést lebonyolító Oxendio Virziresco püspök életpályájáról lásd bővebben Nagy Kornél: Az erdélyi örmények vallási uniója. Oxendio Virziresco püspök portréja. In: *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Szerk. Pál Emese – Kovács Bálint. Bp., 2013. 17–27.; Kornél Nagy: Catolizarea armenilor din Transilvania (1685–1715). Un model de integrare sau de dezintegrare? In: *Armenii din România*. Ed. Claudia Dărăban – Lucian Nastasă-Kovács – Ilka Veress. Cluj-Napoca, 2021. (Colecția Minorități) 40–60.; Kornél Nagy: *The Church-Union of the Armenians in Transylvania (1685–1715)*. Göttingen, 2021. (Refo500 Academic Studies 81); Uő: Between Lwów and Rome. Armenians in Transylvania and Armenian Catholic Archeparchy of Lwów. *Lehahayer. Czasopismo Poświęcone Dziejom Ormian Polskich* 10 (2023) 77–104.; Uő: „Omnes viae Varsaviam ducunt”/„Minden út Varsóba vezet”. A moldvai és erdélyi örmény missziók ügye a 17. század utolsó harmadában (1668–1691). *Történelmi Szemle* 67 (2025) 51–80.
- 2 Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Budapest, 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 191–193.
- 3 A továbbiakban a szentszéki missziós szervre a szokásos Propaganda Fide megnevezést használom.
- 4 A cikkben szereplő örmény neveket és fogalmakat a francia [a belgiumi Leuvenben, a Peeters Kiadó gondozásában megjelenő] *Revue des Études Arméniennes* tudományos armenisztikai folyóirat által megadott átírási szabályok szerint adtam meg.
- 5 Nagy Kornél: Mártonffy György püspök és az erdélyi örmények. *Erdélyi Múzeum* 58 (2016) 1. sz. 68–84.; Uő: Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele az erdélyi örményekről. In: *Lymbus. Magyarországtudományi Forrásközlmények*. 17. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2019. 451–465.; Uő: Xač'atur Aراك'elean OMech. (1666–1740) örmény unitus szerzetes-misszionárius erdélyi kapcsolatai. In: „... Tanácsaid hűség és igazság.”

A Propaganda Fide 1722-ben a konstantinápolyi születésű Minas Paroneant (1693–1745), a római Collegium Urbanum növendékét küldte apostoli vizitációra Erdélybe. Kezdetben sikeres egyházi tevékenysége azonban csakhamar rémálommá vált, amikor kiderült, hogy a Propaganda Fide azzal a nem titkolt szándékkal küldte Erdélybe, hogy idővel az erdélyi örmények püspöke legyen. Az Antalfy János (1644–1728) vezette erdélyi latin püspökség gyakorlatilag ellehetetlenítette a vizitátor erdélyi tevékenységét, ezért 1726-ban végleg elhagyta Erdélyt, és Bécsbe távozott.⁶

1728–1733 között a Propaganda Fide az erős erdélyi kötődésű Stefan Stefanowicz Roszka (1670–1739) címzetes püspököt (a néhai Oxendio Virziresco püspök közeli rokonát), ugyancsak a római Collegium Urbanum egykori növendékét delegálta Erdélybe. Ő szintűgy megállapította vizitációi során, hogy az erdélyi örmények jó katolikusok, és körükben eretnekgyanus szokásokat nem tapasztalt. Ugyancsak felhívta a Propaganda Fide figyelmét arra, hogy mielőbb szükséges betölteni az 1715 óta üresen álló erdélyi örmény unitus püspöki széket a megfelelő személlyel. A Propaganda Fide az 1730-as években kétszer is mérlegelte Roszka jelöltségét, de ő egészségi okokra hivatkozva nem vállalta ezt a feladatot, és maga helyett Michál Minas Theodorowicz (1686–1764) szamosújvári plébánost és misszióvezetőt javasolta.⁷

A Propaganda Fide alaposan mérlegelte Theodorowicz jelölését, de nem hozta meg a végső döntést, ám ennek ellenére 1736-ban III. Károly (1711–1740) császár és király az erdélyi örmények püspökévé nevezte ki. Ezt a rendelkezését az uralkodó 1738-ban újfent megerősítette. A Sorger Antal Gergely (1665–1739) vezette erdélyi püspökség hevesen tiltakozott a döntés ellen, mert szerintük Theodorowicz püspökként újfent a káosz és az örmény keleti eretnkség terjedését segítené elő. Róma nem erősítette meg, és nem is támogatta Michál Minas Theodorowicz kinevezését, mivel az erdélyi közösség részéről olyan panaszlevelek érkeztek, amelyek szerint a jelölt több alkalommal is durván összezólalkozott a szamosújvári örményekkel. Az álláspontok sokáig nem közeledtek, míg végül 1742-ben a Propaganda Fide és báró Klobusiczky Ferenc (1707–1760) erdélyi püspök

Tisztelgő írások Dienes István Professzor Úr 65. születésnapjára. Szerk. Csorba Dávid – Szatmári Emília. Bp.–Sárospatak, 2021. (Reformáció Öröksége Könyvek VII/1–2) I. 293–322.

- 6 Minas Paronean 1736-ban rítust váltott és a csanádi egyházmegye szolgálatába állt, és 1745-ben bekövetkezett haláláig szolgálta a püspökséget. Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de Propaganda Fide [Roma] (= APF) Acta Sacrae Congregationis (= ASC) Vol. 115. fol. 199^v–200^v; APF Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (= SOCG) Vol. 724. fol. 169^r., 170^v; APF Lettere e Decreti della Sacra Congregazione (= LDSC) Vol. 164. fol. 223^r–v; APF Scritture riferite nei Congressi (= SC) Fondo Armeni (= FA) Vol. 11. fol. 432^r; APF Indice per località degli atti di rito Orientale S. C. (= Indice) Vol. 6. No. 199. 14. [Fóliószám nélkül.] Erről bővebben lásd még Bálint Kovács: Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 29 (2006) 18–24.; Nagy Kornél: Konstantinápolyból Temesvárra. Minas Paronean örmény unitus misszionárius viszontagságai Erdélyben (1720–1738). *Történelmi Szemle* 63 (2021) 427–457.
- 7 Roszka püspök erdélyi kapcsolatairól legújabban lásd Stefan Stefanowicz Roszka [Stepannos Stepanian Roszka]: *Chronologia, Czyli Roczniki Kościelne*. [Transl. Gevorg Kazaryan.] Kraków, 2024–2025. (Fundacja Kultury Dziedzictwa Ormian Polskich. Pomniki Dziejowe Ormian Polskich 5) 13–18., 48–50.; Kornél Nagy: Stefan Stefanowicz Roszka and the Armenian Catholic Church in Transylvania. *Revue des études arméniennes* 43 (2025) 427–469.

– a későbbi kalocsai érsek – együttes kérésére Mária Terézia (1740–1780) érvénytelenítette Theodorowicz kinevezését, így az erdélyi örmény unitus püspöki szék továbbra is betöltetlen maradt.⁸

Michál Minas Theodorowicz kudarcot vallott püspöki jelöltségét követően az erdélyi örmény egyház és közösség már a pusztta fennmaradásáért küzdött. Az 1740-es és az 1750-es években az erdélyi örmény unitus egyházat leginkább az ott szolgáló klérus tagjai tartották életben, akik többségükben Rómában és Lembergben végezték a teológiai tanulmányaikat. Ekkor ugyanis az erdélyi római katolikus püspökség egyre nagyobb nyomás alá helyezte az örmények unitus egyházát. Minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy háttérbe szorítsa az örmény unitus rítust, illetve kiterjessze felette egyházi joghatóságát. Ezen túlmenően arra törekedett, hogy minden olyan kezdeményezést megakadályozzon, amely az üresen álló püspöki szék betöltésére irányult. Mindazonáltal az erdélyi örménykatolikus egyház missziós feladatokat is ellátott, a klérus tagjai Erdélyen kívüli missziókat is vezettek. Az 1740-es években Szymon Theodorowicz (1689–1753) gyergyószentmiklósi plébános Moldvában, az 1750-es években Jakabffy János (1720–1791) szamosújvári pap Havasalföldön folytatott hittérítői tevékenységet az ottani keleti rítusú örmények körében. Missziójuk azonban a helyi klérus ellenállása miatt kudarcot vallott, így a két nevezett pap csakhamar visszatért Erdélybe, miután hírért vették, hogy az erdélyi katolikus püspökség újból támadja az örmény egyházat. Mindeközben az örmény egyház nagyobb figyelmet fordított a klérus utánpótlására, valamint a püspökség betöltésére, ez utóbbi viszont állandó konfliktushelyzetet teremtett az erdélyi latin rítusú püspökséggel.⁹

A püspöki szék, a rítus és a paphiány kérdése az 1760-as évek elején

Az 1750-es évek legvégétől kezdve folyamatos támadások érték az erdélyi örmény egyházat. Az ürügyet részben az 1759-ben létrejött, Sofronije Stan Popović kalugyer vezette román egyházi szakadár mozgalom szolgáltatta, amikor is az erdélyi örménykatolikus egyház és misszió egyébként is számos nehézséggel küzdött. Továbbra is égető probléma volt az örmények körében a paphiány, annak ellenére, hogy a Propaganda Fide minden lehetőséget biztosított ahhoz, hogy minél több erdélyi örmény ifjú nyerjen felvételt akár az 1664-ben alapított lemergi Örmény-Rutén Kollégiumba, akár a római Collegium Urbanumba.¹⁰

8 Nagy Kornél: „Egy füstbe ment terv.” Michál Minas Theodorowicz örmény unitus püspöki jelöltsége Erdélyben (1731–1742). *Történelmi Szemle* 65 (2023) 441–462.

9 APF LDSC Vol. 171. fol. 110^r., 230^v.; APF SC Fondo Bulgaria e Valacchia (= FBV) Vol. 4. fol. 517^{r-v}., 518^v., 523^r., 524^v., 531^r–532^{r-v}., 533^r–534^v., 572^{r-v}.; APF SC Fondo Moldavia (= FM) Vol. 4. fol. 338^r–352^r.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania (= FUT) Vol. 5. fol. 461^r–462^r. Erről lásd még bővebben Nagy Kornél: Az erdélyi örménykatolikus egyház és az Apostoli Szentszék a 18. század közepén. *Erdélyi Múzeum* 88 (2026) 1. sz. 76–93.

10 APF SC FUT Vol. 5. fol. 437^{r-v}., 438^v.

Az erdélyi latin rítusú püspökség továbbra is gyanakvással tekintett az örményekre, a feszült viszonyt tovább mélyítette, hogy az örmény klérus és közösség ismételt szorgalmazta az örmény unitus püspöki szék betöltését.¹¹ Ezt a helyzetet tovább súlyosbította az erzsébetvárosi [1733-ig Ebesfalva; Dumbrăveni] mechtaristák esete, akik rendkívüli vehemenciával követelték egy örmény unitus rítusú püspök kinevezését Erdélyben. További feszültségforrást jelentett, hogy Sztojka [Sztoyka] Zsigmond Antal (1699–1770) erdélyi püspök azt is sérelmezte, hogy semmilyen ráhatása nem volt a mechtarista rend 1728 óta Erdélyben szolgáló szerzeteseire, mert felettük elsődlegesen a Velencében székelő főapát rendelkezett,¹² valamint missziós tevékenységük miatt a Propaganda Fide joghatósága alatt is álltak. Ennek ellenére az erdélyi latin rítusú püspök magának követelte felettük az egyházi joghatóságot arra hivatkozva, hogy az ő egyházmegyéje területén fejtettek ki egyházi szolgálatot,¹³ ráadásul eretnekgyanús praktikákat űztek.¹⁴ Ennek következtében egyfajta hármass egyházi joghatósági konfliktus is kialakult, miközben Ignazio Michele Crivelli (1698–1768) bécsi apostoli nuncius – egyúttal Caesarea in Cappadocia címzetes érseke – sikertelenül próbálta békíteni a szemben álló feleket.¹⁵ A Propaganda Fidének maga Step'an Melk'onean [Stefano di Melchiorre] (1717–1799) CAM [Congregatio Armenorum Mechitaristarum]¹⁶ mechtarista főapát is levelet írt az ügyben, amelyben jelezte: nem nézi jó szemmel, hogy a rendtársait az erdélyi püspökség zaklatja és eretnek-séggel gyanúsítja.¹⁷

1757-ben az erdélyi püspökség azzal vádolta meg az erdélyi unitus hitű örményeket és a románokat, hogy a korábban megkötött egyházi uniójuk (1689, 1697–1701) ellenére továbbra is a régi kalendáriumot követik, nem használják a Gergely-naptárt, emiatt rossz időpontban tartják meg egyházi ünnepeiket. Ez pedig a püspökség meglátása szerint újfent az eretnekség elburjánzásához vezethet Erdélyben. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy az örmények még a saját (a kereszténység előtti) perzsa eredetű kalendáriumukat is használják, ami a latin rítusú katolikusok számára az ördögimádással ért fel. A Propa-

11 APF SC FA Vol. 13. fol. 69^r–71^r.

12 APF ASC Vol. 98. fol. 513^r–v., Vol. 99. fol. 9^v–10^v., 534^r; APF SOCG Vol. 662. fol. 254^r–v., Vol. 663. fol. 19^r–v., Vol. 666. fol. 228^r., 231^v.; APF LDSC Vol. 126. fol. 84^r–85^v., Vol. 128. pag. 13–14. Az erzsébetvárosi mechtaristákról lásd még Kovács Bálint: Az erzsébetvárosi örmény könyvtár. *Erdélyi Múzeum* 74 (2012) 2. sz. 68–89. Sztojka Zsigmond Antal 1749. április 25. óta volt Erdély római katolikus püspöke. Róla lásd Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára (= KFKK) Manuscripta (= MS) No. 604. pag. 16–17.

13 Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae, 1859. 111.; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi*. Parte Terza (1681–1951). Roma, 1988. (Studia Ecclesiastica XVII. Historia 10) 195–197.

14 APF SC FA Vol. 13. fol. 90^r., 164^r–v., 166^v.

15 Uo. fol. 163^r.

16 A Manuk Mxit'ar Sebastac'i (1676–1749) és társai által 1701. szeptember 8-án Konstantinápolyban alapított örménykatolikus mechtarista rend nevének rövidítése. Az örménykatolikus (unitus) szerzetesrend történetéről lásd Minas Nurikhan: *The Life and Times (1660–1750) of the Servant of God, Abbot Mechitar. Founder of the Armenian Mechitarists of Venice (San Lazzaro)*. [Trans., Rev. John McQuillan.] Venice – San Lazzaro, 2018.; Levon Boghos Zekian: *The Armenian and the Roman Catholic Churches in the Last Three Centuries. A Survey of Developments in Their Mutual Relationship with Special Regard to Mkhitarist Ecumenicity. Matenadaran. Medieval and Early Modern Armenian Studies [MEMAS]* 2 (2025) No. 2. [December] 115–141.

17 APF LDSC Vol. 190. fol. 47^v–48^r.

ganda Fide haladéktalanul részletes vizsgálatot rendelt el, és az erdélyi misszióban szolgáló örmény unitus papokat is jelentésre kötelezte.¹⁸ Az ügyről készült felirat szerint azonban megfogalmazódott azon kétely is, hogy nem az erdélyi püspökség próbál meg újfent vizsályt és konfliktust szítani az unitusok között. Az örmény klérus tagjai közül ugyanis az erzsébetvárosi Karácsony Jánost (1720–1791), a Collegium Urbanum korábbi növendékét nevezték meg fő bajkeverőként, akit azzal vádoltak, hogy tudatosan fittyet hányt a helyes kalendárium használatára, róla viszont tudták Rómában, hogy ő mindvégig állhatatosan a katolicizmus rendíthetetlen hívének bizonyult.¹⁹ Karácsony János magától értetődően visszautasította az ellene felhozott vádakat, és azokat az erdélyi örmény unitus egyház elleni támadásként értelmezte.²⁰ Dániel Minász Mihály²¹ [Mik'ayēl Minas Daniēlean] (1701–1766) erzsébetvárosi örmény unitus plébános határozottan védelmébe vette Karácsony Jánost, és hangsúlyozta, hogy az örmények a katolikus egyház által elfogadott helyes kalendáriumhoz igazodnak. Szilárd véleménye szerint az erdélyi püspökség voltaképpen ezt az ürügyet kívánta felhasználni arra, hogy kiterjessze befolyását az örmény unitus egyházra, és hosszabb távon latinizálja őket.²² Dragomán Izsák Kristóf²³ (1702–1767) szamosújvári örménykatolikus pap szintén arról tudósította Rómát, hogy a püspökség áskálódásai ellenére a helyes kalendáriumot használják, továbbá ígéretet tett arra is, hogy mindenkivel szigorúan be fogja tartatni ezt, és nem fogja tolerálni, hogy a klérus tagjai közül bárki eretnek- vagy szakadárnyanus kalendáriumot követve végezze a liturgiát Erdélyben.²⁴

Áron Péter Pál [Petru Pavel Aaron] (1709–1764) fogarasi román unitus püspök is megszólalt ebben az ügyben, és két hosszas jelentést küldött el az örményekkel kapcsolatban a Propaganda Fide bíborosai számára, amelyekben védelmébe vette az örményeket.²⁵ Hozzátette, hogy az ő egyházmegyéjében valóban sok gondot okozott az ott munkálkodó görög, szerb és román ortodox pópák unióellenes felforgató tevékenysége, valamint a számtalan ingadozó hitű hívő, ám épp az örmények voltak azok, akik fegyelmezetten követték a Gergely-naptárt. Mindezt árnyalja, hogy időközben az is bebizonyosodott: az erzsébetvárosi mechitaristák közül akadt néhány olyan szerzetes, aki helytelenül tartot-

18 APF LDSC Vol. 190. fol. 67^r. Az örmény kalendárium történetéről lásd Jost Gippert: *Old Armenian and Caucasian Calendar Systems. The Albanian Month Names. Annual of Armenian Linguistics* 9 (1989) 35–46.

19 APF SOCG Vol. 779. fol. 209^r–211^v.

20 APF SOCG Vol. 779. fol. 223^r–224^v; APF LDSC Vol. 190. fol. 89^{r-v}; Szamosújvári Örménykatolikus Gyűjtőlevéltár [Gherla] (= SZÖKGYL) Erzsébetvárosi Örménykatolikus Plébánia iratai (= 88/b) I. doboz. 1757. pag. 1.

21 Az erzsébetvárosi [ebesfalvi] születésű Dániel Minász Mihály ugyancsak a római Collegium Urbanum egykori növendéke volt, aki 1721-ben kezdte meg tanulmányait a nagy hírű oktatási intézmény falai között. Tanulmányait 1729-ben fejezte be, és tért vissza Erdélybe. Erről lásd APF ASC Vol. 91. fol. 11^v–12^r, Vol. 99. fol. 281^{r-v}, 333^v–334^r; APF Collegio Urbano (= CU) Vol. 5. fol. 153^r, 154^v; APF Giuramento dell'Alunni di Collegio Urbano, 1660–1767 (= Giuramento) Vol. 8/1. pag. 303.

22 APF SOCG Vol. 779. fol. 221^r, 222^v.

23 Dragomán Izsák Kristóf a római Collegium Urbanum növendéke volt, aki 1731-ben fejezte be ott a tanulmányait, majd a következő esztendőben szentelte pappá XII. Kelemen pápa (1730–1740). Személyéről lásd még APF ASC Vol. 101. fol. 376^{r-v}, 427^{r-v}; APF CU. Vol. 5. fol. 479^r, 495^r, 496^v; APF Giuramento Vol. 8/1. pag. 304.

24 APF SC FUT Vol. 5. fol. 437^{r-v}, 438^v.

25 APF LDSC Vol. 192. fol. 93^{r-v}.

ta meg a pünkösöd, valamint az apostoluk és első egyházfőjük, Világosító Szent Gergely (257–331) ünnepét.²⁶ Áron püspök azzal zárta sorait, hogy az Apostoli Szentszék adjon meg minden anyagi és erkölcsi támogatást az erdélyi unitusok számára is, mivel erős ellenszélben kénytelenek ellátni egyházi és spirituális szolgálatukat.²⁷

Egy másik levelében a püspök arra is kitért, hogy az erdélyi latin rítusú püspökség határozott szándékkal irányítása alá akarja vonni az összes erdélyi katolikust, így az unitusokat is. Ezért gerjeszti a feszültségeket, illetve ezért is hivatkozik az állítólagos eretnecség elburjánzására, mivel ezt ürügyként akarja felhasználni az örmény és román unitus hívek, valamint egyházaik ellenében. Ezen túlmenően úgy vélte, hogy a román unitusok között munkálkodó ortodox pópákat is az ő püspöki tekintélyének aláásására használták fel. Külön bünként rótták fel továbbá személye és klérusa ellen azt is, hogy védelmébe vette az erdélyi örmény papokat, akiknek már legalább egy emberöltő óta nincs unitus hitű püspökük.²⁸

A vita során az anyaországi születésű Gēworg Antepolsec'i [Giorgio da Antepole] CAM nyíltan kritizálta a latin rítusú püspökséget, és Sztojka Zsigmond Antal püspököt az „ördöggel cimboráló lator” kifejezéssel illette.²⁹ Az erzsébetvárosi mechitarista fellépése tovább szította a feszültséget a rend képviselői és a püspök között, akit kirohanása miatt a katolicizmus tagadásával, valamint eretnecséggel támadott a püspökség, ám ezt a velencei főapát két határozott hangú levelében megcáfolta. Kiemelte ugyanakkor, hogy az atya hajlamosnak mutatkozott a túlzásokra, és a botrányt nem a nevezett mechitarista szerzetes, hanem maga a püspökség okozta esztelen vádaskodásaival.³⁰

Giorgio Doria (1708–1759), Chalcedon címzetes érseke és a Propaganda Fide befolyásos bíborosa szintén kétségeit fogalmazta meg ebben az ügyben, és alapos vizsgálat lefolytatását szorgalmazta.³¹ A Propaganda Fide 1758. december 4-én megtartott általános ülésén tárgyalta részletesen ezt az ügyet. Főleg a románok helyzetével foglalkoztak, mivel ott a régi ortodox szokások tovább élése és a hibás kalendáriumhasználat miatt valóban több nehézséget azonosítottak; az unitus hívek körében pedig ismét a szakadárság terjedését vélték felfedezni. Az örmények esetében a beérkező jelentések tükrében nem tapasztaltak anomáliát; inkább az volt a gond, hogy néhány örmény pap nem értette a Gergely-naptárt.³² A régi örmény naptár tovább élésével kapcsolatban ugyanakkor határozottan nyomatékosították, hogy korábban (1673-ban, 1689-ben, 1690-ben, illetve 1702-ben) a theatinus misszionáriusok hathatós közbenjárásának következtében az Apos-

26 Az örmény apostol ünnepnapját az örmény keleti (apostoli) egyházban mozgó ünnepként tartják számon, pontosabban: a pünkösödöt követő ötödik vasárnap előtti szombati nap – ami a május 30. és június 30. közötti időszakra esik –, míg a katolikus egyházban (és ezzel együtt a Rómához hű unitusoknál) szeptember 30-án ülik meg Világosító Szent Gergely ünnepét. Erről lásd Nagy Kornél: Világosító Szent Gergely kultusza Erdélyben a 17–18. században: elutasítás és elfogadás. In: *Interkonfesszionalitás és irodalom a kora újkorban*. Szerk. Moré Tünde – Tasi Réka. Budapest, 2020. (Reciti Konferenciakötet 8) 189–199.

27 APF SOCG Vol. 779. fol. 217^r–220^r.

28 APF SC FUT Vol. 5. fol. 442^r–443^r.

29 APF LDSC Vol. 190. fol. 162^v–163^v.

30 Uo. fol. 198^v–199^r.

31 APF SOCG Vol. 779. fol. 213^r–214^r.

32 APF ASC Vol. 128. fol. 373^r–378^r; APF SOCG Vol. 779. fol. 215^r–216^r.

toli Szentszék engedélyezte, hogy az örmény unitusok a Gergely-naptárral párhuzamosan továbbra is használhassák a régi örmény kalendáriumot.³³

A vádak alapján újfent előtérbe került a püspöki szék és az egyházi joghatóság kérdése is. Dániel Minász Mihály erzsébetvárosi plébános 1758-ban írott levelében a feszült viszonyt azzal is magyarázta, hogy nincs püspökük, és Michál Minas Theodorowicz szamosújvári plébános kudarccal végződött főpásztori kinevezése megviselte az egész erdélyi örmény közösséget. Arra kérte a Propaganda Fidét, hogy újból vegye elő az erdélyi örmény unitus püspöki szék betöltésének a lehetőségét, mert ez volt egyházuk legfájóbb és egyszersmind legérzékenyebb pontja.³⁴ A szintén Erzsébetvárosban szolgáló Karácsony János, illetve a szamosújvári Dragomán Izsák Kristóf arra is felhívták a figyelmet, hogy az 1715 óta üresen álló püspöki szék mellett továbbra is súlyos problémát jelent a paphiány. Úgy ítélték meg, hogy a közösség tagjainak a körében nem tartják elég vonzóknak a papi hivatást, ezért az is jó, ha Velencéből vagy más területekről delegálnak mechtaristákat Erdélybe. Ugyanakkor arra kérték a Propaganda Fidét, hogy nyújtson a papságnak pénzügyi segílyt megélhetésük biztosításához.³⁵

Az egyházi joghatóság kérdése

A viták hevében 1758 végén ismét előkerült az örmény egyház státuszának kérdése. Az erdélyi római katolikus püspökség nem titkolta, hogy feltett szándéka az örmények feletti egyházi joghatóság megszerzése. A püspökség emberei ezt nyíltan az erdélyi örmény unitus papok tudomására hozták. Azon érvüket, hogy 1690 óta az egyházi joghatóság szempontjából a Propaganda Fide alá tartoznak, teljesen figyelmen kívül hagyták. A nevezett találkozó egyik szemtanúja, Barkodár József [Yovsēp' Barxudarean] (ca. 1720–1776) – ugyancsak a római Collegium Urbanum egykori növendéke – szamosújvári papként ezeket az információkat azonnal továbbította Rómába, a Propaganda Fidéhez. Jelentésében azt is megfogalmazta, hogy a püspökség képviselői továbbra is fenntartották a kalendárium használatával kapcsolatos kifogásaikat.³⁶

A Propaganda Fide ezért már 1759. január 22-én összehívta általános ülését, amelynek első napirendi pontjaként az erdélyi örmény unitus egyház kérdését tárgyalta. Giuseppe Spinelli (1694–1763) bíboros-prefektus, Nápoly érseke, és Nicolò Maria Antonelli (1698–1767) titkár vezetésével az ott tanácskozó bíborosok olyan jegyzőkönyvet fogalmaztak meg, amelyet Gyulafehérvárra is eljuttattak. Ebben határozottan Sztójka Zsigmond Antal püspök tudomására hozták, hogy a püspöki vezetés nélkül maradt erdélyi örmény unitus egyház nem tartozik az ő joghatósága alá, ahogyan a sok gonddal küszködő román

33 APF ASC Vol. 60. fol. 19^v., 245^r., 276^v.; APF ASC Vol. 72. fol. 17^{r-v}; APF Congregazioni Particolari (= CP) Vol. 29. fol. 613^r–617^r; APF LDSC Vol. 79. fol. 96^v.

34 APF SC FA Vol. 13. fol. 258^r; SZÖKGYL 88/b I. doboz. 1758. pag. 1–3.

35 APF ASC Vol. 130. fol. 167^r–169^v; APF SOCG Vol. 785. fol. 145^r; APF LDSC Vol. 192. fol. 149^{r-v}; APF SC FUT Vol. 5. fol. 425^r.

36 APF SOCG Vol. 780. fol. 16^{r-v}.

görögkatolikus egyház sem.³⁷ A Propaganda Fide ugyanakkor 1759 elején külön leveleket és utasításokat intézett az erdélyi örmény unitus közösség vezetőihez: Erzsébetvárosba Dániel Minász Mihály plébánoshoz és Karácsony Jánoshoz, valamint Balázsfalvára Áron Péter Pál román unitus püspökhöz, amelyekben arra kérte őket, hogy tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy mind a Rómához hű örmények, mind a románok a Gergely-naptár szerint tartsák meg egyházi ünnepeiket. Az egyházi joghatóság tekintetében arra utasították őket, hogy az erdélyi püspökség részéről jövő minden ilyen típusú támadást és kísérletet azonnal jelentsenek Rómába.³⁸

A Propaganda Fide vezetősége ez ügyben két külön levelet is küldött Sztojka Zsigmond Antal püspöknek, akitől nagyobb önmérsékletet kért. Leírták azt is, hogy az eltérő kalendáriumhasználatból eredő anomáliákat jobban ellenőrzik, de értésére adták a püspöknek, hogy az egyházi joghatóság kérdésében nincs helye vitának. Az unitus hitű románoknak 1721 óta önálló egyházmegyéjük van – hangsúlyozták –, amely felett az esztergomi érsekség gyakorolja az egyházi joghatóságot, míg a jelenleg püspök nélküli örmény unitus egyház felett közvetlenül a Propaganda Fide.³⁹ A Propaganda Fide arra is emlékeztette Sztojka püspököt, hogy az erzsébetvárosi mechtaristák sem az ő joghatósága, hanem a velencei főapát alá tartoznak. Ugyanez a helyzet állt fenn a városban 1728 óta működő apátság és iskola esetében is. Az unitus szokásaikat a katolikus egyház elfogadja, ugyanakkor nekik is el kell fogadniuk a Gergely-naptár használatát.⁴⁰

Ezen ügyek mellett 1759-ben és 1760-ban újfent előkerült a püspöki szék betöltésének kérdése, illetve az örmény unitus papság körében továbbra is fennálló súlyos paphiány problémája.⁴¹ Az örmény unitus klérus tagjai úgy ítélték meg, hogy a kettő összefügg, mivel az ott szolgáló mintegy két tucat örmény egyházi embernek nem volt közvetlen főpásztor, így az egyházi joghatóságot Rómából gyakorolták.⁴² Gyulafehérvár természetesen hallani sem akart a püspökségről, és az egyik kifogásuk az volt, hogy túl kevés örmény pap szolgál Erdélyben, így oda felesleges püspököt kinevezni. A másik kifogás az volt, hogy a komoly gazdasági erejük ellenére az erdélyi örmények kevesen vannak, így értelmetlennek tartották az örmény unitus püspöki hivatal betöltését.⁴³

A viták hevében azonban Barkodár József a kritikus paphiány kapcsán beszámolt egy örömhírről is. Unokaöccse, Barkodár Szeverin [Seweryn/Severinus] József (1735–1779) ugyanis 1759 tavaszán sikeresen felvételt nyert a római Collegium Urbanumba, ahol megkezdte teológiai tanulmányait, és rövid időn belül az intézmény egyik jeles növendékévé vált.⁴⁴ Barkodár nagyon bízott abban, hogy unokaöccse teológiai tanulmányait követően hamarosan visszatér Erdélybe.⁴⁵

37 APF ASC Vol. 129. fol. 5^v–6^v.

38 APF LDSC Vol. 194. fol. 1^v–2^r, 8^r–^v, 9^r–10^r.

39 APF LDSC Vol. 194. fol. 10^r–12^v.

40 Uo. fol. 13^r–15^v, 473^r–474^r.

41 Uo. fol. 211^r–212^r.

42 Uo. fol. 56^r–57^r, 65^r–66^r; APF SC FA Vol. 13. fol. 311^r–^v, 312^v, 329^r–^v; SZÖKGYL 88/b I. doboz. 1760. pag. 1.

43 APF SC FA Vol. 13. fol. 336^r–337^v.

44 APF CU Vol. 7. fol. 883^v–884^r, Vol. 8. fol. 37^v–38^r, Vol. 9. fol. 267^r; APF Giuramento Vol. 8/1. pag. 606.

45 APF LDSC Vol. 194. fol. 264^r–^v; APF SC FA Vol. 13. fol. 330^r–331^r; APF CU Vol. 7. fol. 876^v–877^r.

Karácsony János 1759 őszén Rómába küldött két levelében szintén kifejezte a paphiánnyal kapcsolatos aggodalmait, ugyanakkor két, meg nem nevezett erdélyi örmény ifjút ajánlott a Collegium Urbanum figyelmébe.⁴⁶ Arra kérte a Propaganda Fidét, hogy támogassa a két fiatal felvételét a nevezett oktatási intézménybe.⁴⁷ Dragomán Izsák Kristóf közben arról értesítette a Propaganda Fidét, hogy ajánlásának köszönhetően a szamosújvári Péterffy Antal [Anton Petrosean] a lemergi Örmény-Rutén Kollégium hallgatói közé nyert felvételt.⁴⁸ A klérus szempontjából úgyszintén jó hírnek bizonyult az is, hogy Patrubány Antal (ca. 1734–1813), római tanulmányai befejezését követően 1760 őszén már Bécsben tartózkodott a nunciatúrán, ahol további egyházi felhatalmazásokra várt. A nunciusi hivatal felirata szerint Patrubány hamarosan elindul Bécsből, és megérkezik a „szolgálati helyére” Erdélybe.⁴⁹

A korábban Havasalföldön sikertelen missziót folytató Jakabffy János a papi utánpótlás kapcsán arról számolt be, hogy az ő ajánlásának eredményeként a szamosújvári Novák Péter Antal (ca. 1740–1807) hamarosan Rómába utazik, hogy felvételt nyerjen a Collegium Urbanumba. Mi több, Jakabffy informálta a Propaganda Fidét, hogy az új erdélyi püspök, a piarista szerzetes Bajtay Antal⁵⁰ SchP [Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum] (1717–1775) is jó szívvvel ajánlotta Novák Péter Antalt a nevezett oktatási intézet figyelmébe, miközben azonban ő is bírálta az örmény papok szerinte helytelen vallási szokásait.⁵¹

1760-ban tehát úgy tűnt, hogy az erdélyi örmény klérusnak mégiscsak biztosítva lesz az utánpótlása. A Propaganda Fide továbbá adatokat is kért az Erdélyben szolgáló örmény unitus egyházi emberek pontos lélekszámáról, amelybe beleszámították az erzsébetvárosi mechtaristákat is. Velük együtt 25 papról és szerzetesről volt tudomásuk, ezért úgy döntöttek Rómában, hogy nagyobb hangsúlyt fektetnek a klérus folyamatos utánpótlására.⁵² A missziós szerv kérésére 1760-ban Girolamo Moro CR [Ordo Clericorum Regularium]⁵³

46 APF LDSC Vol. 194. fol. 473^r–474^r.

47 Karácsony János egyébiránt beszámolt arról is, hogy a püspökség kényszeríteni akarta őt arra, hogy az Erzsébetváros környékén élő reformatusok között végezzen missziós munkát. Hozzátette, hogy nem igazán lelkesedett ezért, mivel inkább a saját örményei körében szeretett volna maradni. APF SC FA Vol. 13. fol. 393^{r-v}, 394^v, 395^{r-v}, 396^v.

48 APF SC FA Vol. 13. fol. 431^r; Archivio Generale dei Teatini [Roma] (= AGT) Collegio di Leopoli (= CL) Port-folio 3. [Fóliószám nélkül.]

49 APF LDSC Vol. 196. fol. 473^v–474^r; APF SC FA Vol. 13. fol. 485^{r-v}, 486^v, 505^{r-v}, 506^v.

50 Sztójka Zsigmond Antal lemondását követően egy évig (1759–1760-ban) gróf Batthyány József (1727–1799) volt Erdély püspöke. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (= KFL) Personalia. Érseki magánlevelezések. Batthyány József (1760–1778) (= 1.1.c.) [Fóliószám nélkül]; Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL) Magyar Kamarai Archívum. Királyi Könyvek. Liber Regii (= A 57) No. 45. Vol. 219. pag. 365–366., Vol. 284. pag. 480–481., Vol. 217. pag. 434–437. Bajtay Antal 1760. október 1-től lett erdélyi római katolikus püspök. KFKK MS. No. 604. pag. 18.

51 APF LDSC Vol. 194. fol. 261^r–263^r, Vol. 196. fol. 223^r; APF SC FA Vol. 13. fol. 499^r–500^r, 501^v; APF Giuramento Vol. 8/1. pag. 637.

52 APF ASC Vol. 130. fol. 167^v; APF SOCG Vol. 785. fol. 145^r; Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár [Alba Iulia] (= GYFL) Püspöki iratok. Iktatókönyvek. 1222–1772. (= 1.1.a.) 1760. No. 5. pag. 216.

53 A tieieni Szent Kajetán [Gaetano dei Conti di Thiene] CR (1480–1547) által 1524. június 24-én alapított theatinus rend latin nyelvű rövidítése. A szerzetesrend történetéről bővebben lásd Giuseppe Maria Zinelli: *The Life of St. Cajetan, Count of Tiene. Founder of the Theatines*. London, 2022.

theatinus szerzetes, a lembergi Örmény-Rutén Kollégium leköszönő rektora részletes beszámolókat és jellemzéseket írt az ott tanuló növendékekről. Ezekben a levelekben arról informálta Rómát, hogy az oktatási intézmény falai között akkor éppen négy erdélyi születésű örmény növendék, név szerint az erzsébetvárosi Ázbej [Szádbej] Deodát (1735–1805), a szamosújvári Duka [Duha/Ducha] Kristóf (1740–1812), Korbuly Jakab Kristóf⁵⁴ (1736–1803) és Péterffy Antal tanult. Közülük ketten (Ázbej Deodát, illetve Duka Kristóf) hamarosan befejezik tanulmányaikat, azt követően pedig visszatérnek Erdélybe egyházi szolgálatra.⁵⁵

Lazar Trabzonc'i püspöki jelöltsége

Az 1715 óta betöltetlen örmény unitus püspöki hivatal kérdése kapcsán érdekes ügy bontakozott ki egy, az anyaországi területekről elmenekült örmény egyházi ember kapcsán. 1760 kora őszén ugyanis Konstantinápoly érintésével Erdélybe érkezett Lazar Trabzonc'i, Trapezunt korábbi örmény apostoli rítusú püspöke (*Lazzaro di Ponto, il vescovo scismatico armeno*). Az örmény püspök előbb Erzsébetvárosban, a mechitaristáknál, majd Szamosújváron, a plébánián tartózkodott. A források tanúsága szerint örmény hittársai miatt kényszerült elmenekülni, mivel a Fekete-tenger mellékén térítő jezsuiták hatására szimpatizálni kezdett a katolicizmussal. Azért menekült Erdélybe, mert tudomása szerint ott Rómához hű örmények éltek, és kereste annak a lehetőségét, hogy letegye a katolikus hitvallást egy helyi főpap kezébe, továbbá azon is gondolkodott, hogy Rómába utazik, ahol ünnepélyes keretek között katolizál.⁵⁶ Karácsony János Rómába küldött jelentésében szintén beszámolt erről az eseményről, és felvetette annak lehetőségét, hogy Lazar Trabzonc'i esetleges katolizálását követően az Apostoli Szentzsék visszaküldhetné őt Erdélybe, hogy Oxendio Virziresco után ismét legyen püspöke a Rómához hű erdélyi örményeknek. Ennek kapcsán a Propaganda Fidétől kért útmutatást.⁵⁷

A szentszéki missziós szerv, miután konzultált a mechitarista rend vezetőjével, valamint a bécsi és velencei apostoli nunciusokkal, arra az elhatározásra jutott, hogy levelet küld Lazar Trabzonc'i püspöknek. Arra kérték, hogy utazzon Velencébe, a mechitarista főapátságba, ahol katolizáljon, majd azt követően Rómába menjen, ahol megvitathatják

54 Korbuly Jakab Kristóf 1768-ban fejezte be tanulmányait Lembergben, és még ugyanabban az esztendőben pappá is szentelték. Erről lásd még SZÖKGYL Szamosújvári Örménykatolikus Plébánia iratai (= 339/b) I. doboz. 1768. pag. 222., 224.

55 APF SOCG Vol. 780. fol. 16^{r-v}, 17^v; APF SC FA Vol. 14. fol. 114^{r-v}; APF Collegi Vari (= CV) Vol. 2. fol. 540^r, 704^r; AGT CL. Portfolio 3. [Fóliószám nélkül.] Girolamo Moro CR theatinus páter 1741–1760 között volt a lembergi Örmény-Rutén Kollégium rektora. Duka Kristóf csakhamar összetűzésbe került Bajtay Antal erdélyi püspökkel az örmény unitus rítus megítélése kapcsán, ezért elhagyta Erdélyt, és Lembergbe távozott, ahol haláláig pap-misszionáriusként szolgált az unitus érsekséget. APF CP Vol. 93. fol. 572^r–580^r, 596^{r-v}; APF CV Vol. 2. fol. 540^r. Erről lásd még Edward Tryjarski: Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczakim Ormian polskich III. Katalogi alumnów Kolegium teatyns we Lwowie. *Rocznik Orientalistyczny* 24 (1960) No. 1. 70–71.; Petrowicz: *La chiesa armena*, 153–155., 211–213., 239–241.

56 APF SC FA Vol. 13. fol. 513^{r-v}.

57 Uo. fol. 515^{r-v}, 516^v.

az esetleges erdélyi küldetését immár a helyi örmény közösség unitus püspökeként.⁵⁸ Łazar Trabzonc'i püspök nagyjából még egy esztendő teltét követően Erdélyben. Azt követően Step'an Melk'onean mechtarista főapát 1761 nyarán meghívta a rend velencei központjába, ahová a püspök szeptemberben érkezett meg.⁵⁹ Ott abban állapodtak meg, hogy leteszi a katolikus hitvallást, tovább utazik Rómába, majd azt követően a megfelelő felhatalmazásokkal felvértezve, immár unitus hitű püspökként tér vissza Erdély területére. Erről maga Łazar Trabzonc'i püspök is beszámolt a Propaganda Fidének két saját kezűleg írt, korabeli örmény és latin nyelvű levelében.⁶⁰

A szentszéki missziós szerv 1761. szeptember 15-én tárgyalta a püspök ügyét. Kijelentették, hogy támogatják a püspök katolizálási szándékát, és arra a döntésre jutottak, hogy Velencében, az apostoli nuncius kezébe tegye le a katolikus hitvallást.⁶¹ Ezt követően a Propaganda Fide vezetősége tájékoztatta az Apostoli Szentszék által nem sokkal korábban kinevezett Francesco Carafa della Spina di Traetto (1722–1818) velencei apostoli nunciust, Patrae címzetes érsekét Łazar Trabzonc'i örmény keleti püspök katolizálásának és esetleges erdélyi püspöki megbízatásának tervéről.⁶² Arra kérte fel, hogy személyesen győződjön meg arról, vajon a püspök nem pusztán érdekből kíván-e a római egyházba betérni. Amennyiben szándéka igaznak és tisztának bizonyul, akkor a püspököt a majdani katolizálását követően mindenben segítse. A Propaganda Fide anyagi támogatást biztosít számára, majd a Szentszék megfelelő felhatalmazásával visszaküldi Erdélybe, hogy az unitus örmények főpásztora legyen.⁶³

Ennek a híre eljutott Gyulafehérvárra, Bajtay Antal püspök pedig a kalocsai érsekséghez fordult, mivel veszélyesnek ítélte az erdélyi katolicizmus szempontjából. Meglátása szerint az örmények titokban tovább folytatták eretnekgyanús praktikáikat. Egy ilyen zavaros múltú örmény püspök kinevezésével és Erdélybe küldésével újból felszínre kerülne ama „ördögi” monofizita eretnokség, amelyet az örmények még Oxendio Virziresco 1685. évi delegálása előtt követtek.⁶⁴ A korábban rövid ideig erdélyi püspökként is szolgáló gróf Batthyány József kalocsai érsek ennek hatására igen vehemens hangvételű levelében tiltakozott Łazar Trabzonc'i püspök esetleges Erdélybe delegálása ellen. Kifogásolta, hogy még egy katolizált főpap esetében sem zárható ki, hogy visszatérjen ősei eretnek és szakadár hitéhez, amelyben korábban élt. Az érsek azt is leírta, hogy tudomása szerint Erdélyben a román szakadár mozgalmak éppen elég fejtörést okoznak az egyház és az udvar számára. Továbbá ott vannak még a szerinte ingatag katolikus hitű örmények a furcsa rítusukkal, nyelvükkel, kalendáriumukkal és eltérő szokásaikkal. Batthyány érsek szerint félt, hogy az áttért Łazar Trabzonc'i püspök még több bajt és konfliktust okozna,

58 APF LDSC Vol. 196. fol. 384^{r-v}.

59 APF SOCG Vol. 790. fol. 65^r–66^r.

60 Uo. fol. 62^{r-v}, 64^r, 68^v.

61 APF ASC Vol. 131. fol. 252^r–253^v; APF LDSC Vol. 198. fol. 16^{r-v}.

62 APF LDSC Vol. 198. fol. 448^{r-v}.

63 Uo. fol. 17^{r-v}, 340^r–341^r.

64 APF SC FA Vol. 14. fol. 102^r, 103^v.

ezért Bajtay püspökkel együtt azon a határozott véleményen volt, hogy ez a „bizonytalan, ingadozó” hitű püspök semmiképp se lépjen Erdély, valamint Magyarország földjére.⁶⁵

Az Erdélyben szolgáló örmény unitus papok több levélben is tiltakoztak ezen kifogások ellen, ám véleményüket a Propaganda Fide nem vette figyelembe. A szentszéki missziós szerv nem akart további, elmélyülő konfliktusba keveredni a magyar katolikus egyház befolyásos főpapjával, ezért elállt a katolizált Łazar Trabzonc'i püspök erdélyi jelölésétől.⁶⁶ Ennek következtében az örmény püspök Velencében maradt, ahol 1762-ben valóban letette a katolikus hitvallást Carafa velencei apostoli nuncius kezébe, majd Róma-ba távozott, és a Propaganda Fide szolgálatába állt. Élete végéig egyszer sem ingott meg Rómához hű unitus hitében.⁶⁷ Ezzel Łazar Trabzonc'i püspök kérészetű erdélyi jelöltsége kudarcot vallott, ami az erdélyi örmény unitus klérus körében hatalmas elkeseredést váltott ki. Eközben közösségükbe is begyűrűzött az erdélyi román szakadár mozgalom körül kirobbant konfliktus hatása.⁶⁸

A csíkszépvízi egyházi unió

A fenti kudarc ellenére az erdélyi örmény papság tagjai és a közösség világi vezetői továbbra is azon dolgoztak, hogy biztosítsák a papság utánpótlását Erdélyben. Jól szemlélteti ezt, hogy Szamosújvár városa 1761 tavaszán Péterffy András ajánlotta a római Collegium Urbanum és a Propaganda Fide figyelmébe.⁶⁹ Hasonló célt szolgált, hogy a nem sokkal korábban végzett Patrubby Antal ajánlólevelet fogalmazott Placintár Deodát szamosújvári ifjú számára, Jakabffy János pedig Novák Péter Antalt ajánlotta felvételre a Collegium Urbanumba.⁷⁰ Ezek közül az ifjak közül csak a legutóbbi nyert felvételt a nagy presztízzsel bíró oktatási intézménybe 1762-ben,⁷¹ a másik két erdélyi örmény pedig a lembergi Örmény-Rutén Kollégium diákja lett. Még ugyanabban az esztendőben, Lembergben fejezte be tanulmányait Ázbej Deodát és Duka Kristóf. Pappá szentelésüket követően mindketten Erzsébetvárosban kezdték meg egyházi szolgálatukat.⁷²

Még 1760-ban egy újabb kihívás érte az erdélyi örmény unitus egyházat, ugyanis mintegy 100 keleti hitű örmény család menekült Moldvából Székelyföldre az őket ért válási üldöztetések elől. Az új jövevények Csíkszépvízen telepedtek le, ahol az örmények már az 1668. évi első menekülthullám idején megalapították az első kolóniájukat.⁷³ Az ot-

65 APF SC FA Vol. 14. fol. 31^r.

66 Uo. fol. 106^{r-v}, 144^r–145^r.

67 A Propaganda Fide Łazar Trabzonc'i püspök katolikus hitvallásáról és római hivataláról csak egy esztendővel később, 1763-ban értesítette Megyesi Tódor CAM (ca. 1700–1778) erzsébetvárosi mechtarista apátot. APF LDSC Vol. 198. fol. 340^r–341^r; APF LDSC Vol. 202. fol. 508^{r-v}; APF SC FA Vol. 14. fol. 144^r–145^r.

68 APF SC FUT Vol. 6. fol. 47^r–48^r, 48^v.

69 APF SC FA Vol. 14. fol. 33^r, 34^v, 37^r, 37^v.

70 APF LDSC Vol. 194. fol. 473^v–474^r, Vol. 196. fol. 161^{r-v}; APF SC FA Vol. 13. fol. 495^r, Vol. 14. fol. 42^r–43^r, 43^v, 46^r.

71 APF CU Vol. 8. fol. 39^v–40^r; APF Giuramento Vol. 8/1. pag. 637.

72 APF CV Vol. 2. fol. 651^r, 658^{r-v}; AGT CL Portfolio 3. [Fóliószám nélkül.]

73 SZÖKGYL Csíkszépvízi Örménykatolikus Plébánia iratai. Iktatott iratok (= 584/b) I. doboz. 1760. fol. 1^r–2^r, 3^{r-v}.

tani örmény közösség azonban az 1694. évi tatár pusztítás idején megsemmisült, túlélői pedig Gyergyószentmiklósról, illetve Ebesfalvára, a későbbi Erzsébetvárosba költöztek át.⁷⁴ Ezt követően a csíkszépvízi kolóniáról ellentmondásos adatok maradtak fenn. A források tanúsága szerint a 18. század közepéig nem volt állandó örmény lakossága.⁷⁵ Mindenesetre az új örmény betelepülés híre rövidesen eljutott Rómába is. A Propaganda Fide vezetője Bajtay Antal püspöknek írt levelében azt javasolta, hogy a Csíkszépvízen megtelepedett örmények közé az erdélyi unitus klérus tagjait kellene küldeni misszióra.⁷⁶ Bajtay Antal erdélyi püspök eleinte ellenezte, mivel úgy vélte, hogy a számára gyanús örmény unitus papság csak az eretnekséget fogja terjeszteni. A püspök latin rítusú papokat akart küldeni, és e feladattal a csíksomlyói obszerváns ferenceseket szándékozott megbízni.⁷⁷ Ám az erdélyi örménykatolikus papok – élükön Dániel Minász Mihállyal, Dragomán Izsák Kristóffal, Karácsony Jánossal és Patrubby Antal – meggyőzték a Propaganda Fidét, valamint a korábban ellenálló Bajtay püspököt, hogy nyelvtudásuk miatt ők könnyebben tudják meggyőzni apostoli hitű nemzettársaikat a katolizálásról.⁷⁸

A missziószervezés azonban az előkészületek elhúzódása miatt csak egy évvel később, 1761-ben kezdődött. Ez a feladat végül Barkodár Józsefre és Jakabffy Jánosra hárult.⁷⁹ Utóbbit azért is kérték fel, mivel korábban – igaz, nem sok sikerrel – Havasalföldön folytatott missziót az ottani örmény közösség katolizálása céljából. Más szóval, ő rendelkezett missziós terepen végzett tapasztalattal. A két pap meglehetősen hamar győzte meg az örményeket a katolicizmusról. Helyzetüket jelentősen megkönnyítette, hogy a bemene-kült örmények körében nem voltak keleti rítusú örmény papok, akiket abban az időben az örmény apostoli egyház szabályosan „kiképzett” arra az esetre, ha egy római katolikus pappal kellene vitázni hitbéli és dogmatikai kérdésekben. A közösség mindenesetre lettette kezükbe a katolikus hitvallást, és elfogadták a katolicizmust. Mindezekről Bajtay Antal püspököt is értesítették, habár ő annak örült volna igazán, ha ezek az örmények inkább a latin rítusú katolicizmust fogadják el, nem pedig az örmény rítusú kereszténységet.⁸⁰ Mivel nem volt saját papjuk, úgy határoztak, hogy a plébániájuk felállításáig lelkipásztori ellátásukat az erzsébetvárosi misszió és plébánia látja el. Ez a feladat az ifjú

74 APF ASC Vol. 64. fol. 54^r–56^v; APF SOCG Vol. 520. fol. 66^r; APF SC FA Vol. 4. fol. 325^r–v.

75 APF CP Vol. 31. fol. 390^r–v; Archivio Apostolico Vaticano [Città del Vaticano] (= AAV) Archivio della Nunziatura in Vienna (= ANVI) Vol. 196. fol. 147^r; AAV Fondo Missioni (= FM) Vol. 106. [Fóliószám nélkül]; Archivum Romanum Societatis Iesu [Roma] (= ARSI) Fondo Austria. Historia (= FAH) Vol. 152. fol. 18^r–v; Minas Bžškeanc': *Der Reisebericht des Minas Bžškeanc' über die Armenier im östlichen Europa (1830)*. [Hrsg. Bálint Kovács – Grigor Grigoryan.] Wien–Köln–Weimar, 2019. (Armenier im östlichen Europa. Armenians in Eastern Europe 5) 267.; Kovács Bálint: Az erdélyi „Áni-örmények” Minas Bžškeanc' útleírásában. *Világtörténet* 17 (45) (2025) 449.

76 SZÖKGYL 584/b I. doboz. 1760. fol. 5^r–6^r.

77 APF LDSC Vol. 196. fol. 156^v–157^r.

78 Uo. fol. 172^v–173^r.

79 APF SC FA Vol. 14. fol. 144^r–145^r.

80 Uo. fol. 102^r, 103^v.

Patrubány Antalra hárult.⁸¹ Erről Barkodár József igen hosszú jelentést küldött Rómába.⁸² Érdekes, hogy ezt a Propaganda Fide hivatalos ülése nem tárgyalta, az intézmény vezetősége csupán informális összejövetelén, az úgynevezett kongresszusán vitatta meg.⁸³

Az eredményes csíkszépvízi missziót lebonyolító Barkodár Józsefet és Jakabffy Jánost viszont egy esetleges moldvai misszióra szeretnék volna felkérni, hogy az ottani örmény közösséget is megnyerjék a katolikus egyháznak.⁸⁴ Barkodár József – Jakabffyval egyeztetve – a következő évben válaszolt erre a felkérésre. Ő egyértelműen sikerként könyvelte el a csíkszépvízi örmények katolizációját. Saját és paptársai meglátása szerint ezzel mintegy 400 fővel nőtt a Rómához hű erdélyi örmény közösség lélekszáma, ezáltal pedig újra lehetett gondolkodni a püspöki szék betöltésén. Ugyanakkor azt is kiemelte, hogy az erdélyi latin rítusú püspökség továbbra is gyanakvással tekint a közösségre, és folyamatosan kifogásokat, illetve támadási felületeket keres az örmény rítus, a liturgikus nyelvhasználat, a kalendárium, a paputánpótlás, a mechitaristák, valamint a püspöki szék kérdésében. Végül pedig kérte a Propaganda Fidét, hogy haladéktalanul engedélyezze, illetve anyagilag is támogassa egy örmény unitus rítusú kőtemplom megépítését Csíkszépvízen.⁸⁵

Ami az esetleges moldvai missziót illeti, Barkodár és Jakabffy nem vállalták el ezt a feladatot, mivel úgy gondolták, hogy nekik és paptársaiknak mindenekelőtt Erdélyben kell maradniuk, hogy őrizzék a rájuk bízott nyájat a latin rítusú püspökség túlkapasaitól. Ráadásul Moldvában nagyon jól szervezett örmény apostoli egyházi intézményrendszer működött, élén a püspökkel, aki könnyedén ellehetetlenítette volna pasztorális és missziós tevékenységüket. Eme ellenvetések hatására a Propaganda Fide elállt ettől a feladattól, és nem erőltette az esetleges moldvai misszió ügyét.⁸⁶

A csíkszépvízi vallási unió, valamint az erdélyi örmény unitus papok sikere viszont nyugtalanította Bajtay püspököt, akinek továbbra sem tetszett az örmény unitus egyház erdélyi léte. 1761-ben és 1762-ben ismételt azzal vádolta az erzsébetvárosi és a szamosújvári örmény papokat és közösségeket, hogy szakadár egyházi szokásokat követnek, bár e vádak nem konkretizáltak. Újból előkerült a kalendárium kérdése is: az örményeket azzal vádolták meg, hogy egyházi ünnepeiket – különösen a karácsonyt – nem a Gergely-naptár szerint tartják meg. Ezen túlmenően kifogásolta azt is, hogy az örmények még

81 APF LDSC Vol. 200. fol. 417^v–418^v; SZÖKGYL 584/b I. doboz. 1761. fol. 10^r–^v; Lukácsy Kristóf (1804–1876) örménykatolikus pap és történétíró könyvében megemlékezett egy Gyertyánffy Geron Minász [Minas] nevezetű csíkszépvízi örmény unitus plébánosról, akit Szamosújvárról delegáltak oda 1752-ben. Azonban ennek ellentmond, hogy személyéről és tevékenységéről semmilyen korabeli dokumentum nem számolt be, ráadásul 1761 óta Csíkszépvíz az erzsébetvárosi örmény plébánia filiája (leányegyháza) lett. Az önálló plébánia csupán 1785-ben alakult meg a településen. Erről lásd SZÖKGYL Csíkszépvízi Örménykatolikus Plébánia, Tematikusan rendezett iratok (= 584/e) I. doboz. 1785. pag. 4.; Lukácsy: *Historia armenorum*, 105.

82 APF SC FA Vol. 14. fol. 50^r–^v.

83 Uo. fol. 148^r–^v.

84 APF LDSC Vol. 200. fol. 36^v.

85 APF SC FUT Vol. 6. fol. 53^r–^v; Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár [Cluj-Napoca] (= EFGYL) Csíksomlyói Ferences Kolostor (= CSFK) *Historia Domus*. 1763–1805. (= HD) fol. 4^r–5^r.

86 APF SC FUT Vol. 6. fol. 72^r.

mindig használják a régi naptárukat, továbbá azt is, hogy az örmények újfent követelték a püspökségük felállítását.⁸⁷

Dániel Minász Mihály erzsébetvárosi plébános azonnal visszautasította ezeket a vádakat, a püspökséget pedig nélkülözhetetlennek ítélte meg, mivel az erdélyi közösségnek is joga van ahhoz, hogy Rómához hű főpásztora legyen.⁸⁸ Az erzsébetvárosi plébános arról is beszámolt, hogy a kantai [kézdivásárhelyi] minoriták (konventuális ferencesek) Csík-szépvízen kívántak megtelepedni, és rendházat és templomot építeni. A település örmény közössége ezt azonban a klérussal és a mechtaristákkal együtt sikeresen megakadályozta, mivel nem akartak úgy járni, mint amikor megjelentek az obszerváns ferencesek Szamosújíváron az 1740-es években.⁸⁹ Az örmények ugyanis attól is tartottak, hogy a minoriták esetleges jelenlétükkel a közösség latinizálására törekednének, és céljuk az örmény unitus egyház csík-szépvízi meggyengítése lenne. Dániel Minász Mihály erzsébetvárosi örmény unitus plébános e mögött Bajtay közbenjárását vélte felfedezni.⁹⁰

Az erdélyi püspök vádjait a szamosújvári Dragomán Izsák Kristóf ugyancsak visszautasította. Állítása szerint a szamosújvári örmény közösség virágzik és gyarapodik, sőt a hívek sokasága miatt egy új, nagyobb templom építését szeretnék megkezdeni, amelyhez a közösség nagylelkű adományán túl a Propaganda Fide anyagi támogatását is igénybe kívánták volna venni.⁹¹ Jakabffy János ugyancsak jelezte a Propaganda Fidének, hogy új templomra van szükség, és arra kérte a missziós intézményt, hogy az építési költségek fedezésére nyújtson anyagi támogatást, mivel a hívek adományai önmagukban nem biztos, hogy elegendőnek bizonyulnának.⁹² Patrubány Antal is hasonlóképpen nyilatkozott az erzsébetvárosi örmény közösség egyházi életéről, továbbá kiemelte, hogy ott is nagy igény lenne a közösség részéről egy nagyobb egyház építésére. A levele második felében ugyanakkor sérelmezte, hogy Bajtay Antal püspök nyomására önkényesen az Erzsébetváros környéki, magyarul falvakban élő kálvinista „eretnekek” közé küldte misszióba. Ez a helyzet nagyon hasonlított arra, amikor a Sztojka Antal Zsigmond vezette püspökség 1759-ben Karácsony Jánost Erzsébetvárosból a környező, protestáns (református) vallású magyarok által lakott településekre kívánta misszióba küldeni. Ráadásul e missziós vállalkozás sem hozott sok eredményt, arról nem is beszélve, hogy Patrubányt, „pápista örményként” a reformátusok kis híján agyonverték, ami miatt menekülésre kényszerült.⁹³

87 APF LDSC Vol. 198. fol. 382^v–384^v, Vol. 200. fol. 50^r–51^r; GYFL I.1.a. 1761. No. 56. pag. 224.

88 APF LDSC Vol. 198. fol. 394^r–395^r; APF SC FA Vol. 14. fol. 106^{r-v}; GYFL I.1.a. (1761.) No. 102. pag. 227.

89 Az obszerváns ferencesek 1748-ban telepedtek le Szamosújíváron, ahol Alkantarai Szent Péter (1499–1562) OFM tiszteletére kolostort alapítottak. Erről lásd APF SC FA Vol. 11. fol. 709^{r-v}, 731^{r-v}; APF SC FUT Vol. 5. fol. 119^r; EFGYL Dési Ferences Kolostor. Historia Domus. 1701–1758. pag. 28., 36–37., 41.; EFGYL A deési Szent Ferenc rendű zárda templom története. Hiteles adatok nyomán írta Kozma Döme OFM. 1885. [Egykorú kézirat.] pag. 19–22.; EFGYL Szamosújvári Ferences Kolostor (= SZFK) Historia Domus. 1755–1908. (= HD) pag. 16., 20., 24–25.; GYFL Canonica Visitationes. Vol. 1. pag. 280–291.

90 APF SC FA Vol. 14. fol. 191^r; GYFL I.1.a. 1761. No. 17. pag. 221.

91 APF SC FUT Vol. 6. fol. 80^r.

92 APF SC FA Vol. 14. fol. 233^{r-v}.

93 APF LDSC Vol. 200. fol. 417^v–418^v; APF SC FA Vol. 13. fol. 395^{r-v}, 396^v, Vol. 14. fol. 209^r–210^v.

Az erdélyi román unitusok ügye és az örmények

Patrubány és Dragomán leveleinek hatására a szentszéki missziós szerv titkársága írt Bajtay Antal erdélyi püspöknek, amelyben ismételtlen arra kérte őt, hogy fejezze be a vádaskodásait, és embereivel együtt törekedjen a békés párbeszédre az unitus hitű örményekkel, különösképp a klérus tagjaival. A Propaganda Fide továbbá arra is kérte a püspököt, hogy mielőtt valamelyik örmény unitus papot misszióba küldené, azt előtte a szentszéki missziós szervvel is egyeztesse, mivel az erdélyi örmény unitus klérus tagjai nem a latin rítusú püspökség, hanem az ő egyházi joghatóságuk alá esnek.⁹⁴

Mindamellett az örmény unitus klérus számára kedvező fejleménynek számított, hogy az erzsébetvárosi születésű Pápay Márton (ca. 1740–1800) 1762 tavaszán megkezdte tanulmányait a római Collegium Urbanumban, miután Karácsony János nem sokkal korábban a Propaganda Fide és a nevezett papnevelő intézet figyelmébe ajánlotta.⁹⁵ Ráadásul – ami nagy meglepetést keltett –, minden korábbi fenntartásuk ellenére Bajtay Antal püspök, valamint Sárossy [Sárosi] Sándor SJ [Societas Iesu] (1719–1766), a kolozsvári jezsuita kollégium dékánja és hitszónoka is ajánlólevelet írt Pápay Márton számára, dicsérve kiemelkedő keresztény buzgalmát és szorgalmát. Jóllehet azon fenntartásukat is megfogalmazták, hogy a Collegium Urbanumban az örmény unitus rítus szerinti képzés megronthatja Pápay Márton igaz katolikus hitét, és akár a szakadárság irányába is sodorhatja.⁹⁶ Ezt Karácsony János azonban határozottan tagadta, és azt hangoztatta, hogy az általa támogatott Pápayból a tanulmányai befejezését követően egy jól képzett, Rómához hű erdélyi örmény pap lesz, a Collegium Urbanumban pedig a leendő papokat missziós és pasztorális szolgálatra nevelik, nem pedig eretnekségre vagy szakadárságra.⁹⁷

1763 elején Karácsony János arról is tájékoztatta a Propaganda Fidét, hogy római tanulmányainak befejezését és hazatérését követően papi szolgálata nem szolt másról, mint hogy paptársaival együtt folyamatosan a püspökség támadásaival, vádaskodásaival és zaklatásaival szemben kellett védekeznie. Mindez rengeteg energiát vett el tőlük, miközben ezeket a megpróbáltatásokat egyre nehezebben viselték, hiszen továbbra is csekély létszámban látták el szolgálatukat, és az erdélyi örmény unitus egyház élén továbbra sem állt tényleges vezető.⁹⁸ Hasonlóan nyilatkozott szolgálatának nehézségeiről 1763 kora tavaszán a szamosújvári Dragomán Izsák Kristóf is, aki újfent megerősítette, hogy a szamosújvári örmény közösség eltökélt szándéka egy új, nagyobb templom felépítése. A hívek jelentős adományokat gyűjtöttek össze, de szerinte áldásos volna, ha a Propaganda Fide bíborosai is szerény anyagi támogatással járulnának hozzá az új templom felépítéséhez.⁹⁹ Ezenfelül azt is hangsúlyozta, hogy az erdélyi latin rítusú püspökség most már

⁹⁴ APF LDSC Vol. 200. fol. 417^{r-v}.

⁹⁵ Uo. fol. 60^v–61^r.

⁹⁶ APF SC FA Vol. 14. fol. 289^r, 300^r.

⁹⁷ 1762-ben és 1763-ban a Propaganda Fide folyamatosan értesítette Karácsonyt, hogy pártfogoltja, Pápay Márton kiemelkedő eredménnyel folytatja római tanulmányait. APF LDSC Vol. 202. fol. 321^r–322^r, 508^r; APF SC FA Vol. 14. fol. 299^{r-v}; APF Giuramento Vol. 8/1. pag. 653.; GYFL I.1.a. 1762. No. 89. pag. 234.

⁹⁸ APF LDSC Vol. 202. fol. 93^r–94^r; APF SC FA Vol. 14. fol. 342^{r-v}, 343^v; AAV ANVI Vol. 196. fol. 270^r.

⁹⁹ APF SC FUT Vol. 6. fol. 74^r–75^r.

nemcsak őt támadja, hanem a Rómához hű románokat is, akik a katolikus püspök szerint nem is igazi katolikusok, csupán csak külsőségekben. Hasonlóval vádolta meg az örményeket is. Bajtay püspök részéről elhangzott az a vád is, hogy az unitus örmények és románok összejátszanak a püspökség ellen, és közösen terjesztik a szakadárságot az egyházmegye területén.¹⁰⁰ Az állítólagos összejátszás vádjának annyi „valóságalapja” volt, hogy az erdélyi örmény klérus számos tagja már római tanulmányai idején, a Collegium Urbanumban személyes kapcsolatba került a szintén ott tanuló román unitus papság képviselőivel, akikkel tartós barátságokat is kialakított. Áron Péter Pál fogarasi román unitus püspök szerint mindkét közösséget az állítólagos eretnekség vádjával igaztalanul támadták.¹⁰¹

A Propaganda Fide mindenesetre az 1763. május 9-én, valamint 20-án megtartott általános ülésein tárgyalta az erdélyi unitus hitű örmények és románok ügyét, ahol a jelen lévő bíborosok alaposan kivizsgálták az erdélyi püspökség panaszait. Az örmények esetében továbbra sem találtak kivetnivalót.¹⁰² A Bajtay Antal püspök által kifogásolt örmény unitus rítust és szokásokat – így például az örmény kalendárium használatát, valamint az örmény (*grabar*) nyelvű misézést – a latin rítusú egyház, ahogyan azt már fentebb korábban említettük, hivatalosan is elfogadta. Az erdélyi örmények unitus hitű papjai, valamint az ott szolgáló és térítő mechtarista szerzetesek sem Csíkszépvízen, sem Gyergyószentmiklóson, sem Erzsébetvárosban, sem Szamosújváron nem követték a régi, a nem egyesült bizánci rítusúak által használt Julián-naptárt.¹⁰³

A románoknál ellenben sok gond alakult ki, a klérusra pedig rengeteg feladat hárult, mivel a Stan Popović Sofronije kalugyer vezette skizmamozgalom megtette a hatását: sokan visszatértek a régi „szakadár” hitre, az unitusok között pedig sok volt az ingadozó. Mindazonáltal az, amit Bajtay Antal püspök tett, nem volt más, mint a két unitus egyház problémájának szándékos összemossa. A Propaganda Fide vezetősége ismét felhívta az erdélyi latin rítusú püspök figyelmét arra, hogy sem a román, sem az örmény unitus egyház felett nincs joghatósága.¹⁰⁴ Ha panasszal élne, azt jelezze többek között nekik, valamint a magyarországi egyházi vezetőknek is. Ismételten figyelmeztették továbbá Bajtayt, hogy ne háborgassa az erdélyi örményeket, mivel azok az általa szokatlannak tartott rítusuk ellenére is Szent Péter apostol egyházának hűséges hívei.¹⁰⁵

Az erdélyi püspökség azonban ebbe nem törődött bele, és a következő év legelején ismét kritizálta az erdélyi unitus egyházakat, melynek kiindulópontját az képezte, hogy Benedekffy Sámuel OFM [Ordo Fratrum Minorum] Conv. kantai minorita szerzetes és házfőnök a püspök kérésére 1763 őszén az unitus románok és örmények egyházi szokásait vizsgálta. Benyomásait a Gyulafehérvárra küldött jelentésében összegezte, amelyben sommásan megállapította, hogy az erdélyi unitus románok és örmények valójában nem katolikusok, de nem is szakadárok, hanem alávaló eretnekek.¹⁰⁶ Fekete Károly fogarasi

100 APF LDSC Vol. 202. fol. 253^r–254^r.

101 APF SOCG Vol. 806. fol. 132^r., 135^{r-v}.; APF CU Vol. 7. fol. 59^{r-v}., 60^v., 62^v.

102 APF SOCG Vol. 798. fol. 115^{r-v}.

103 APF SOCG Vol. 798. fol. 114^v.; APF SC FUT Vol. 6. fol. 80^r.

104 APF ASC Vol. 133. fol. 230^r–234^r.

105 APF ASC Vol. 133. fol. 482^{r-v}.; GYFL I.1.a. 1763. No. 8. pag. 237.

106 APF SOCG Vol. 806. fol. 140^{r-v}.

román görögkatolikus püspöki adminisztrátor ezt határozottan cáfolta, és aljas támadásnak minősítette. Véleménye szerint az eretnekséget Erdélyben a protestánsok és szombatosok terjesztik, nem a Rómához hű örmény, illetve román unitusok. Más szóval, a püspökségnek nem velük kellene foglalkoznia, hanem az előbb említett eretnek csoportokkal és szektákkal. Ezért a Propaganda Fidéhez fordult az ügy kivizsgálása érdekében.¹⁰⁷

Ennek nyomán Bajtay püspök mind a románokat, mind az örményeket az erdélyi katolicizmusra nézve igen veszélyesnek ítélte meg, habár a célpontot az örmények helyett mindinkább a fogarasi görögkatolikus püspökség és annak ingadozó papsága jelentette. Bajtay Antal különösen Áron püspököt tette felelőssé, amiért embereivel együtt nem szabott gátat a régi keleti szakadárság és eretnekség újbóli elburjánzásának Erdélyben. A 18. század közepén, 1759–1761 között ugyanis az erdélyi román görögkatolikus (unitus) egyházat mélyen megrázta a Sofronije Stan Popović szerb ortodox kalugyer nevével fémjelzett szakadár mozgalom. Ennek egyik legfőbb célja az volt, hogy minél több unitus hitű román hívőt térítsenek vissza a bizánci ortodoxiára. Ebben szerepet játszott a 17–18. század fordulóján létrejött gyulafehérvári egyházi unió törekénye is, miközben az 1721-ben felállított fogarasi unitus egyházmegye többször is konfliktusba került az erdélyi latin rítusú püspökséggel.¹⁰⁸ Bajtay Antal püspök szerint ennek a skizmamozgalomnak a kártékony hatása áterjedt az erdélyi örmény unitus egyházra is, sőt, ő ezt az örmények körében újra erőre kapó régi keleti szakadársággal is összefüggésbe hozta.¹⁰⁹ Különösen azért is támadta az örményeket a püspök, mivel Sofronije kalugyer mozgalmát követően az erdélyi román „szakadárok” önálló püspökséggel rendelkeztek az általa szintén szakadárnak aposztrofált szerb ortodox egyház égisze alatt. Bajtay püspök olvasata szerint az unitus román püspök semmit sem tett annak érdekében, hogy ezt a mozgalmat megakadályozza. Ezt összemosta az erdélyi örmény unitusok ügyével is, akiről úgy vélte, hogy összejátszanak az eretnekséget és szakadárságot támogató Áron püspökkel, és Erdélyben önálló, ugyancsak téves hitű püspökség létrehozására törekednek.¹¹⁰

Mindeközben Barkodár József szamosújvári pap 1763 végén panaszlevelet küldött Rómába. Elmondása szerint Bajtay Antal püspök utasítására a katolikus paphiány miatt a Szamosújvár környékén fekvő magyar és német ajkú falvakban kényszerült szolgálni és misézni, noha erre a Propaganda Fidétől neki nem volt felhatalmazása. Arra kérte a szentszéki missziós szervet, hogy járjon közbe annak érdekében, hogy visszatérhessen Szamosújvárra, és az örmények körében folytathassa papi hivatását, akiknek amúgy is nagy szükségük volt a hitük megerősítésére.¹¹¹ A Propaganda Fide válaszul leveleket intézett az erdélyi román és örmény unitus egyház képviselőihez, és részletes jelentéseket kért a Bajtay Antal püspök által kifogásolt problémákról, valamint Barkodár delegálásának ügyéről.¹¹²

107 APF SOCG Vol. 806. fol. 141^{r-v}; GYFL I.1.a. 1763. No. 47. Pag. 240.

108 APF SC Fondo Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania, Ungheria. Vol. 1. fol. 555^r–556^v, 564^r–565^v.

109 APF SC FA Vol. 13. fol. 336^r–337^v.

110 APF SOCG Vol. 806. fol. 136^r–138^v.

111 APF SC FA Vol. 14. fol. 376^{r-v}.

112 APF LDSC Vol. 204. fol. 14^r, 104^r, 361^v–362^r, 502^v–503^v.

Bajtay püspök azt is sérelmezte, hogy a Propaganda Fide jóváhagyásával a rend utasítására 1764 tavaszán egy újabb, Grigor nevezetű mechtarista szerzetest delegáltak Péterváradról Erzsébetvárosba.¹¹³ Bajtay püspök azért sem örült ennek, mivel ezzel egy újabb szakadárnyús pap érkezett Erdély területére.¹¹⁴ Úgyszintén nem fogadta kitörő lelkesedéssel azt sem, hogy időközben Barkodár Szeverin József sikeresen befejezte tanulmányait a Collegium Urbanumban, majd 1764 nyarán visszaérkezett Erdélybe, ahol Szamosújváron kezdte meg papi szolgálatát.¹¹⁵ Azért sem örült ezeknek a híreknek, mivel az ifjú örmény unitus pap nyomban jelentést írt a Propaganda Fidének, amelyben részletesen ismertette Bajtay Antal püspök örményekkel szembeni vádjait, és kendőzetlenül hazugságnak minősítette az azokban foglalt állításokat.¹¹⁶

Az örmény klérus nevében Dániel Minász Mihály erzsébetvárosi plébános válaszolt a püspöknek, és alaptalannak minősítette az általa megfogalmazott vádakat. Azt sérelmezte, hogy a püspökség emberei szüntelenül zaklatják az unitus klérus tagjait, és nem hagyják, hogy szabadon végezzék egyházi szolgálatukat. Továbbá kiemelte, hogy a románoknál a helyes kalendárium használata kapcsán valóban adódtak problémák. A másik nehézséget az jelentette, hogy a román ajkú hívek között sokan egyik nap unitusnak, másik nap ortodoxnak, azaz „szakadár” hitűnek vallották magukat. A legfőbb gondnak azt tartotta, hogy a románok között nincs kellő számú jól képzett, Rómában tanult egyházi ember. Az örményekkel kapcsolatban megjegyezte, hogy még mindig kevesen vannak, az eretnek szokásokat azonban nem gyakorolják.¹¹⁷

Hasonlóképpen nyilatkozott Luca Virziresco (nagyon ritkán használt magyar nevén Verzár Lukács)¹¹⁸ (1701–1779), Szamosújvár új plébánosa is, miután elődje – a korábbi erdélyi örmény unitus püspökjelölt, Michál Minas Theodorowicz – 1764-ben eltávozott az élők sorából.¹¹⁹ Virziresco külön bekezdést szentelt elődjének a Propaganda Fidének elküldött levelében. Leírta, hogy minden emberi gyarlósága ellenére jó pásztora volt a nyájának, és valóban szívén viselte az erdélyi örmény unitus püspöki szék ügyét. Ezen túlmenően teljes hittel támogatta az új szamosújvári templom felépítését, és

113 A pétervárad mechtarista apátságát az erzsébetvárosiak segítségével alapították 1744-ben. Első apátja átmeneti jelleggel az erdélyi [ebesfalvi/erzsébetvárosi] születésű örmény Megyesi Tódor volt (1749-ig). Erről lásd bővebben APF ASC Vol. 114. fol. 51^{r-v}; APF SOCG Vol. 718. fol. 170^{r-v}, 171^v; APF LDSC Vol. 164. fol. 254^r–255^r; APF SC FA Vol. 11. fol. 553^{r-v}; KFL Újvidék–Örmény. Vegyes iratok. 1740–1819. 178. ND. No. 107. 2–3., 10. [Fóliószám nélkül.]

114 APF LDSC Vol. 204. fol. 263^v–265^r.

115 Barkodár Szeverin József 1764 júniusában indult útnak Rómából, majd Rimini, Trieszt [Trieste], valamint Bécs érintésével érkezett meg Szamosújvárra. APF SC FUT Vol. 6. fol. 102^{r-v}.

116 Uo. fol. 103^r–104^v.

117 APF SOCG Vol. 806. fol. 123^r.

118 Luca Virziresco a néhai Oxendio Virziresco püspök unokaöccse volt. Teológiai tanulmányait a római Collegium Urbanumban végezte 1719 és 1729 között. Személyéről lásd még APF ASC Vol. 99. fol. 491^r; APF CU Vol. 4. fol. 514^{r-v}, Vol. 5. fol. 153^r, 154^v; APF Giuramento Vol. 8/1. pag. 295.

119 Michál Minas Theodorowicz plébános halálozásának pontos dátumáról zavaros adatok maradtak fenn. A szamosújvári Gyümölcslő Boldogasszony templomban helyezték örök nyugalomra, azonban ott elhunytának dátumaként, a sírfeliraton az 1760. évet adták meg. Ennek élesen ellentmond az a tény, hogy Theodorowicz 1760 és 1764 között több, saját kézzel aláírt és megfogalmazott levelet, illetve jelentést is írt Rómába. SZÖKGYL 339/b I. doboz. 1763. pag. 182.

végrendeletében minden vagyonát erre a célra hagyta.¹²⁰ Ugyanezeket írta le jelentésében Dragomán Izsák Kristóf pap is, aki a Propaganda Fide mielőbbi beavatkozását kérte a püspöki szék ügyének rendezése érdekében.¹²¹

Ami a rítussal és az örmény unitus szokásokkal kapcsolatos problémákat illeti, Luca Virziresco szerint az örmény egyházat meg kell védeni, és meg kell erősíteni a püspökség túlkapásaival szemben. Megfogalmazása szerint ennek két fontos sarokpontja volt: egyrészt az örmények számára biztosítani kell unitus hitük szabad gyakorlását, másrészt pedig megfelelő egyházi személyt kell helyezni az erdélyi unitus püspöki székbe. Véleménye szerint az erdélyi örmények számára kifejezetten hátrányos egy püspök nélküli püspökségben élniük. Ezenfelül az új szamosújvári plébános azt kérte, hogy a Propaganda Fide emelje meg az Erdélyben szolgáló papok fizetését. Az egyik legfiatalabb papjuk, Barkodár Szeverin József például Erdélybe érkezése óta nem kapta meg a javadalmát.¹²² Hasonló helyzetben volt Jakabffy János is, aki szintén évek óta nem jutott hozzá jogos fizetéséhez Rómából, miközben arról panaszkodott, hogy nem elég, hogy nélkülöznie kell, az erdélyi püspökség ráadásul a rítusuk miatt is támadja őket, illetve személy szerint őt is.¹²³ Ezért Luca Virziresco arra kérte a Propaganda Fidét, hogy a bécsi nunciatúrán keresztül egyenlítsék ki a „tartozásukat” is.¹²⁴

Az unitus románság részéről Rednik Atanáz [Atanasie Rednic] OSBM [Ordo Sancti Basilii Magni] (1722–1772) bazilita szerzetes, a fogarasi püspökség vikáriusa (későbbi püspök) két, Rómába küldött levelében reflektált Bajtay Antal püspök vádjaira. Elismerte, hogy valóban voltak bajok az erdélyi románok vallásgyakorlata körül, valamint a papság zöme képzetlen és bárdolatlan. Ugyanakkor Bajtay vádjait túlzónak minősítette, és úgy vélte, hogy a püspök a rítusbeli problémák hangsúlyozásával valójában saját valódi szándékát akarta elkendőzni, vagyis azt, hogy az unitus románok bekebelezésére és erőszakos latinizálására törekszik.¹²⁵ Ugyanez a helyzet állt elő az örmények esetében is, a különbség mindössze abban mutatkozott meg, hogy ők kevesebben voltak, és papjaik száma is meglehetősen csekélynek bizonyult, ugyanakkor klérusuk tagjai – a mechtaristákat is beleértve – egytől egyig jól képzett, Lembergben, Rómában és Velencében tanult emberek. Az ő szívfájdalmuk továbbra is az volt, hogy nem rendelkeztek önálló püspökkel, ezért időnként Áron püspök védelmét is kérték, akit az örmény klérus tagjai közül többen már római tanulmányaik idejéből jól ismertek. Ez az oka annak, hogy szoros kapcsolatban állnak egymással.¹²⁶

Bajtay püspököt ugyanakkor nem hatották meg az örmény és román unitusok érvei, és továbbra is fenntartotta a korábban hangoztatott, mélységesen elfogult álláspontját. Az örmény püspöki szék betöltését feleslegesnek ítélte meg, egyrészt azért, mert az örmények túl kevesen vannak ahhoz, hogy önálló püspökük legyen, másrészt pedig úgy

120 APF LDSC Vol. 204. fol. 465^v–466^v; GYFL I.1.a. 1764. No. 206. pag. 267.

121 APF SC FA Vol. 15. fol. 54^r.

122 APF LDSC Vol. 204. fol. 247^v–248^v.

123 APF SC FA Vol. 15. fol. 81^r, 82^v.

124 APF SOCG Vol. 806. fol. 124^r–125^r; APF LDSC Vol. 204. fol. 348^v–349^r, 466^v–467^r.

125 APF SOCG Vol. 806. fol. 128^{r-v}, 131^v

126 Uo. fol. 143^{r-v}.

vélte, hogy egy esetleges örmény püspök megjelenése csak újabb válsághelyzetet idézne elő, mivel túl sok közöttük az ingadozó hitű. Itt Bajtay a fentebb már említett Lázár Trabzonci példájára hivatkozott, habár azt teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy ő akkor már katolizált főpap volt, aki 1762 óta Rómában tartózkodott, és a katolikus egyház megbecsült tagjaként végezte egyházi szolgálatát.¹²⁷

A Propaganda Fide a beérkező jelentések és levelek kézhez vétele után az 1764. augusztus 6-án megtartott általános ülésén tárgyalta az erdélyi örmény és román unitusok problémáját. Az ott ülésező bíborosok számára igen hosszú feliratokat készítettek, és terjedelmes jegyzőkönyvet fogalmaztak meg az ügyről. Leginkább az erdélyi unitus hitű románok körében található szakadár gyanús egyházi szokásokra koncentráltak.¹²⁸ A románok esetében többé-kevésbé igazat adtak Bajtay Antal püspöknek. Kötelezték a Balázsfalván rezideáló fogarasi püspökség vezetőit, hogy fokozottabb figyelmet fordítsanak a hívek helyes vallásgyakorlatának felügyeletére. Abban ugyanakkor igazat adtak nekik, hogy kevés a képzett papjuk, és az egyházmegyében több olyan egyházi szolgálatot teljesítő személy is akadt, aki egyik napról a másikra unitusból ortodoxnak vallotta magát, illetve fordítva. Abban megegyeztek az általános ülésen tanácskozó bíborosok, hogy több román unitus papot kell képezni Rómában, amihez elő kell teremteni a szükséges anyagi fedezetet is. Áron Péter Pál püspöknek, valamint Rednik Atanáz vikáriusnak viszont nagyobb hangsúlyt kell fektetnie az egyházi fegyelem betartására, továbbá arra kérték őket, hogy a firenzei, valamint a breszti uniós egyházi zsinatok rendelkezéseit vegyék alapul egyházmegyéjük kormányzásában. Ugyanakkor azt is megállapították, hogy Bajtay Antal püspök néha túlzásokba esett, és ott is eretnekséget és szakadárságot szimatolt, ahol valószínűleg soha nem is volt.¹²⁹

Az erdélyi örmények ügyében a Propaganda Fide megállapította, hogy körükben már nem volt nyoma a rossz kalendárium használatának. Az unitus plébánosok és a mechitarista szerzetesek határozott fellépésének köszönhetően az erdélyi örmények a helyes katolikus naptárt használják, miközben a régi naptárukat is megtartották, amelyet az Apostoli Szentszék ugyancsak több alkalommal jóváhagyott.¹³⁰ Meglátásuk szerint Bajtay Antal püspök szándékosan csúsztatott a velük kapcsolatos, nem létező eretnek és szakadár szokások tekintetében. Ugyancsak nem emeltek kifogást az örmény mint liturgikus nyelv használatával kapcsolatban. Barkodár József beérkező panaszának ügyében a Propaganda Fide megállapította, hogy az erdélyi örmény unitus papok, amennyiben ilyen feladat hárul rájuk, képzettségüknek megfelelően szabadon vállalhatnak szolgálatot más falvakban is, és latin nyelvű misét is tarthatnak. Ehhez azonban előtte velük is egyeztetni kell, és számukra meg kell adni a szükséges hivatalos engedélyt, mivel az örmény papok az ő szolgálatukban állnak, nem pedig az ő püspökségében.¹³¹

127 Uo. fol. 122^{r-v}.

128 APF ASC Vol. 134. fol. 302^r–311^r.

129 Uo. fol. 312^v, 315^{r-v}.

130 APF SOCG Vol. 806. fol. 129^r.

131 APF ASC Vol. 134. fol. 311^v–312^r.

Az örmény unitus püspökség ügyében nem alakítottak ki határozott véleményt, sőt, a források tanúsága szerint óvatosan kerültek a témát, mivel nem akartak még nagyobb konfliktusba kerülni az amúgy is feszültségekkel terhelt kapcsolatuk miatt. Az viszont tény, hogy nagy igényük ellenére az örményeknek továbbra sem volt főpásztoruk. A Propaganda Fide bíborosai viszont abban állapodtak meg, hogy újból rendszeres apostoli vizitátorokat küldenek Rómából Erdélybe, hogy ellenőrizzék az erdélyi örmények vallásgyakorlását. Hozzá kell tenni, hogy ez a románokra is igaz volt. A Propaganda Fide arról is döntött, hogy a hitélet ellenőrzése végett szentszéki embereket delegál közéjük.¹³² Az örmény unitus püspöki szék kérdésével tehát nem foglalkoztak. Ebben vélhetően szerepet játszott Bajtay Antal (valamint a magyar katolikus klérus) tiltakozása, továbbá az elhunyt Michál Minas Theodorowicz és Łazar Trabzonc'i sikertelen püspöki jelölése is.¹³³

A klérus és a püspökség ügye az 1760-as évek végén

Az erdélyi örmény unitus klérust nem elégítette ki a Propaganda Fide döntése. Ők úgy ítélték meg, hogy az apostoli vizitátorok Erdélybe küldése teljesen felesleges, hiszen az örmények a helyes hit szerint gyakorolják a vallásukat. A püspökkérdés megoldatlansága miatt ugyanakkor nyíltan kifejezték csalódásukat. Ezért egyelőre a papi utánpótlás biztosítására helyezték a hangsúlyt. Különösen fontosnak tűnt ez azért is, mivel egy erzsébetvárosi örmény ifjú, bizonyos Csíky Marcell (1738–1801) jelentkezett a római Collegium Urbanumba, és felvételéhez többek között magától Bajtay Antaltól kért, majd kapott ajánlóleveleket.¹³⁴ A püspök ugyan igen elismerő hangnemben nyilatkozott a fiatal örmény ifjúról, valamint a nemrég Erdélybe visszatért Barkodár Szeverin Józsefről, ugyanakkor reményét is kifejezte, hogy szolgálatukat az igazi katolikus, vagyis a latin rítus szerint végzik majd, és nem abban a furcsa és különös unitus rítusban.¹³⁵

Mindeközben Megyesi Tódor erzsébetvárosi mechitarista apát határozottan kiállt és állhatatosan küzdött az erdélyi örmény unitus egyház létjogosultságáért, valamint a püspöki szék betöltéséért. Ennek érdekében a nyílt konfliktust is hajlandó volt felvállalni az erdélyi latin rítusú püspökség ellenében.¹³⁶ Bajtay Antal püspök ugyanis a Propaganda Fide döntésének következtében ismételtelen támadta az örményeket állítólagosan hibás vallásgyakorlatuk miatt. Barkodár József a Rómába küldött levelében szintén egyetértett Megyesi nézeteivel. Meglátása szerint Bajtay püspök azért lendült újból támadásba, mivel látta, hogy a Propaganda Fide nem tudott dűlőre jutni a püspöki hivatal kérdésében.¹³⁷ Megyesi Tódor rendtársa, a krími származású Sahak Kaffayec'i CAM ugyancsak osztotta

132 APF ASC Vol. 134. fol. 313^r–314^v; APF SOCG Vol. 806. fol. 112^r–121^r.

133 APF LDSC Vol. 204. fol. 465^v–466^v.

134 APF LDSC Vol. 204. fol. 589^{r-v}; APF SC FUT Vol. 6. fol. 133^r.

135 APF LDSC Vol. 204. fol. 513^{r-v}; APF SC FA Vol. 15. fol. 99^r, 141^r. Csíky Marcell nem sokkal korábban a kolozsvári jezsuita kollégium növendéke volt, ahol 1761-ben végzett. Erről lásd Varga Júlia: *Katolikus közép- és felsőoktatás Erdélyben a 17. századtól a 19. század közepéig*. Bp., 2007. [Doktori disszertáció] 275.

136 APF LDSC Vol. 204. fol. 494^{r-v}; APF SC FA Vol. 15. fol. 115^{r-v}, 116^v, 117^r.

137 APF LDSC Vol. 204. fol. 501^v–502^r.

ezt a véleményt. Bajtay Antal egyébként külön is felháborodott miatta, mivel nem sokkal korábban a Krímben folytatott missziót, ahol a keleti hitű örmény közösség tagjai elzavarták. A püspök úgy vélte, hogy miután a Propaganda Fide, illetve a velencei főapát kérésének eleget téve hozzájárult ahhoz, hogy Erdélyben folytassa egyházi szolgálatát, a szerzetes hálátlanul viselkedett vele szemben.¹³⁸

1764 decemberében Dániel Minász Mihály és Karácsony János a Propaganda Fide utasításának eleget téve részletes jelentéseket küldtek Erzsébetvárosból.¹³⁹ Egyházi szolgálatukat békésnek írták le: a hívek kitartottak mellettük, körükben pedig sem az eretnekségnek, sem a szakadárságnak nem tapasztalták semmilyen nyomát. A gondot továbbra is a klérus alacsony száma, valamint a püspöki szék betöltetlen volta jelentette. Ez utóbbit kardinális kérdésként kezelték. Úgy vélték, hogy a szamosújvári és a többi örmény közösség képviselői is hasonlóképpen gondolkodnak ezekről az érzékeny kérdésekről. A szamosújvári papok közül Jakabffy János írt levelet ebben az ügyben.¹⁴⁰ Mario Marefoschi-Compagnoni (1714–1780), a Propaganda Fide titkára ezért kikérte Bajtay Antal véleményét az örmény unitus püspöki szék ügyében, ám a püspök elzárkózott ettől, és válasza sem méltatta a titkár levelét.¹⁴¹

1765 legelején Jakabffy János két hosszú jelentést küldött Rómába, amelyekben beszámolt papi hivatásáról. A hétköznapi teendőket csendben és békességben látta el. Paptársaihoz hasonlóan úgy vélte, hogy az erdélyi örmények gazdaságilag erős és összetartó közösséget alkotnak, viszont a nagyobb egyházi ügyek, mint például a püspökség újbóli felállításának folyamatos kudarca elkeserítette az erdélyi örménységet. Ugyanakkor megköszönte a Propaganda Fide támogatását, valamint azt, hogy több befolyásos bíboros anyagiilag is hozzájárult az új szamosújvári örménykatolikus templom építéséhez. Jakabffy erre a célra egy külön alapítványt is létrehozott.¹⁴² Úgy látta, hogy az egész örmény közösség egy emberként állt ki amellett, hogy az örményeknek végre ismét unitus püspöke legyen Erdélyben. Ezért döntött úgy, hogy személyesen is felkeresi Bajtay Antal erdélyi püspököt, és megpróbálja meggyőzni arról, hogy az örmény unitus püspöki szék esetleges újbóli betöltése nem a katolicizmus és nem is a püspöki intézmény ellen irányul; az erdélyi örményeknek mint keresztény nyájnak hosszú ideje, 1715 óta nincs igazi főpásztor, ezt a feladatot pedig a rítusbeli és kulturális különbségek miatt Gyulafehérvár nem képes megfelelően ellátni.¹⁴³ Ez a remélt találkozó azonban nem valósult meg, mivel a főpap nem volt hajlandó vele a püspökség ügyében tárgyalni. Jakabffy elmondása szerint írásos megkeresésére sem kapott választ, más szóval a püspök teljesen ignorálta.¹⁴⁴ Ugyanez a helyzet állt elő más örmény papokkal is, akik szintúgy személyes meghallgatást kértek a püspöktől. Ilyen sorsra jutott többek között Dragomán Izsák Kristóf és Barkodár József is.¹⁴⁵

138 APF SC FA Vol. 15. fol. 144^{r-v}, 145^v.

139 Uo. fol. 171^{r-v}, 172^v.

140 APF LDSC Vol. 204. fol. 545^{r-v}; APF SC FA Vol. 15. fol. 149^r, 150^v, 151^r, 152^v, 169^r–170^v.

141 APF LDSC Vol. 204. fol. 565^{r-v}, 589^{r-v}.

142 APF SC FA Vol. 15. fol. 173^{r-v}.

143 Uo. fol. 174^r–175^v.

144 APF LDSC Vol. 206. fol. 142^v–143^r; APF SC FA Vol. 15. fol. 220^r–221^r.

145 APF LDSC Vol. 206. fol. 77^r; APF SC FA Vol. 15. fol. 199^r.

1765 tavaszán egy újabb konfliktus alakult ki, amikor rendje a szintén krími születésű Yovnatan Kaffayec'i CAM mechtarista szerzetest Velencéből Erzsébetvárosba delegálta. Ezzel egy időben Lembergől is érkezett egy fiatal örmény unitus pap, az erdélyi születésű Mechtár János [Yovhannēs Mxit'arean], aki az Örmény-Rutén Kollégium frissen végzett növendékeként Erdélyben, pontosabban Szamosújváron szerette volna megkezdeni egyházi szolgálatát.¹⁴⁶ A Propaganda Fide arra kérte Bajtay Antal püspököt, hogy személyesen is fogadja őket. Az erdélyi püspök azonban még válasza sem méltatta a hivatalt, annak ellenére, hogy a szentszéki missziós szerv újabb, immár még udvariasabb tónusban megfogalmazott levelet küldött neki a mechtaristák ügyében. Az említett mechtarista szerzetes mindenesetre megérkezett az erzsébetvárosi apátságba, és elkezdte papi, valamint oktatói munkáját.¹⁴⁷

Az erdélyi örmények közül Jakabffy János és Patrubby Antal reagáltak erre az esetre.¹⁴⁸ Véleményük szerint Bajtay Antal püspök már tudatosan kerülte a személyes kapcsolatot az erdélyi örmény klérus tagjaival. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy az örmények makacsul ragaszkodnak püspökségük újbóli betöltéséhez, ám ettől Bajtay Antal csökönyös módon elzárkózott, mivel saját hivatalára nézve veszélyesnek tartotta, főleg azután, hogy az unitus románoknak már van főpásztori központjuk.¹⁴⁹

A Propaganda Fide nyomására a püspök végül hónapokkal később, 1765 végén reagált a levelekre. Hallgatását azzal indokolta, hogy a két örmény unitus pap tiszteletlennek mutatkozott személye iránt, azaz semmibe vette az ő püspöki tekintélyét, továbbá a régi örmény eretnység terjesztőiként és képviselőiként akartak Erdély területére lépni. Mechtár Jánost – mint később kiderült – az ő kérésére utasították ki a világi hatóságok Erdély területéről, emiatt a fiatal pap visszatért Lembergbe.¹⁵⁰ Mechtár Lembergől arról számolt be a Propaganda Fidének ezzel a kínos üggyel kapcsolatban, hogy Bajtay Antal püspök valójában azért gátolta az ő egyházi szolgálatának a megkezdését, mivel a lemergi Örmény-Rutén Kollégiumban végzett, ahol Bajtay szerint szakadár és eretnek papokat képeznek, mind az unitus rutén, mind pedig az unitus örmény egyház számára. Más szóval, a püspök az engedetlenség kérdésében nem mondott igazat, és minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy az örmény unitus püspöki szék betöltése mellett a papi utánpótlás biztosítását is megakadályozza Erdélyben.¹⁵¹ Ezt az atrocitást Karácsony János is megerősítette, aki szerint Yovnatan Kaffayec'i valóban megkezdte szolgálatát Erzsébetvárosban, míg Mechtár János működését teljesen ellehetetlenítették.¹⁵² Megállapította, hogy ha az örményeknek Erdélyben továbbra is lehetett volna püspökük, akkor ilyen

146 APF LDSC Vol. 206. fol. 148^{r-v}; AGT CL Portfolio 3. [Fóliószám nélkül.]

147 APF LDSC Vol. 206. fol. 262^{r-v}, 277^{r-v}; APF SC FA Vol. 15. fol. 179^{r-v}; SZÖKGYL 339/b I. doboz. 1765. pag. 203–209.

148 APF LDSC Vol. 206. fol. 486^v.

149 APF SC FA Vol. 15. fol. 228^r, 238^r. Bajtay Antal püspök még arra a levélre sem reagált érdemben, amelyben a Propaganda Fide többek között arról tájékoztatta, hogy ajánlásának köszönhetően Csíky Marcell felvett nyert a római Collegium Urbanumba, ahol sikeresen folytatta tanulmányait. APF LDSC Vol. 206. fol. 95^r–96^r.

150 APF SC FA Vol. 15. fol. 242^r.

151 Uo. fol. 243^r.

152 APF LDSC Vol. 206. fol. 148^v.

atrocitások nem fordultak volna elő. A Propaganda Fidét pedig arra kérte, hogy oldja meg végre az örmény unitus püspökkérdést, és ne vegye figyelembe az erdélyi latin rítusú püspökség állandó kifogásait.¹⁵³

Az 1766. év azzal kezdődött, hogy az erdélyi örmény unitus klérus Pápay Márton személyében újabb taggal gyarapodott, aki miután befejezte tanulmányait a Collegium Urbanumban, hamarosan megérkezett Erdélybe, és Szamosújváron kezdte meg az egyházi szolgálatát.¹⁵⁴ Nem sokkal később a bécsi apostoli nunciatúrán keresztül arról is értesítették, hogy Rómából újabb két, frissen végzett, erdélyi születésű örmény pap érkezik majd a tavasz folyamán Erdélybe: a már említett Csíky Marcell és Novák Antal Péter, akik kiemelkedő eredménnyel fejezték be teológiai tanulmányaikat a Collegium Urbanumban.¹⁵⁵ A Propaganda Fide szerint így erősebb lesz az örmény közösség egyházi élete.¹⁵⁶ Erre a felvetésre Barkodár Szeverin József két levelében válaszolt, amelyekben megjegyezte, hogy az erdélyi örmény egyház úgy lesz igazán erős, ha lesz stabil papsága és erős főpásztora. Utóbbi azonban nincs, amiben az erdélyi püspökség állandó gáncsoskodása mellett a Propaganda Fide határozatlansága is közrejátszik.¹⁵⁷ Megállapításaival Dániel Minász Mihály és Dragomán Izsák Kristóf is egyetértett, és arra kérték a Propaganda Fidét, hogy segítsen végre megoldani a hosszú évtizedek óta üresen álló püspöki székhely betöltését.¹⁵⁸

A papok válasza, illetve megfogalmazása azért is volt ilyen éles hangvételű, mivel ezzel egy időben Bajtay Antal püspök minden ok és indok nélkül szakadarsággal gyanúsította meg paptársukat, az Erzsébetvárosban szolgáló társukat, Patrubby Antalt, valamint azzal vádolta, hogy hanyagul végzi egyházi szolgálatát.¹⁵⁹ A püspök ugyanakkor a vádjait nem pontosította, de egyértelmű, hogy az általa különcként minősített örmény unitus rítus gyakorlása miatt intézett támadást a pap ellen.¹⁶⁰ A nem sokkal korábban Rómából megérkezett Pápay Márton is rögtön konfrontálódott Bajtay Antal püspökkel, miután alaptalan hazugságnak nevezte a Patrubby Antal ellen felhozott állítólagos szakadarságot.¹⁶¹

A kötélfűzés Bajtay Antal püspök és az erdélyi örmény klérus tagjai között 1766 őszén folytatódott. Gyulafehérvár tárgyalni sem volt hajlandó az erdélyi örmény unitus püspökség ügyéről, továbbá nem volt hajlandó szóba állni azokkal a papokkal sem, akiket állítólagos szakadarsággal vádoltak. Így a klérus tagjai, köztük Barkodár Szeverin József és Jakabffy János inkább a Propaganda Fide vezetőségével leveleztek.¹⁶² A püspökség kér-

153 APF SC FA Vol. 15. fol. 248^r.

154 Pápay Márton Erdélybe érkezéséről Jakabffy János számolt be a Propaganda Fidének. APF LDSC Vol. 208. fol. 11^v; APF SC FA Vol. 15. fol. 258^r; APF CU Vol. 8. fol. 242^r; APF Indice Vol. 6. No. 317. 10. [Fóliószám nélkül.]

155 APF CU Vol. 1. fol. 278^r, Vol. 8. fol. 301^r, Vol. 9. fol. 267^r; APF Giuramento Vol. 8/1. pag. 669.

156 APF LDSC Vol. 208. fol. 11^v.

157 APF SC FA Vol. 15. fol. 282^{r-v}, 283^{r-v}.

158 APF LDSC Vol. 208. fol. 184^{r-v}; APF SC FA Vol. 15. fol. 288^r, 289^r.

159 APF LDSC Vol. 208. fol. 86^r.

160 Uo. fol. 112^{r-v}.

161 Uo. fol. 110^r.

162 Uo. fol. 363^r.

dése mellett a klérus utánpótlásáról, a római Collegium Urbanumban, valamint a lemergi Örmény-Rutén Kollégiumban tanuló erdélyi örmény szeminaristákról, az Erzsébetvárosban és Szamosújváron épülő új templomokról, továbbá a papság számára nyújtandó pénzügyi támogatásról értekeztek.¹⁶³ Arra kérték a szentszéki missziós szervet, hogy mindenképpen fontolja meg a püspöki szék betöltésének lehetőségét is, és keressen olyan személyt, aki alkalmasnak bizonyulna e roppant fontos főpapi hivatal ellátására Erdélyben, akár Szamosújvár, akár Erzsébetváros központtal.¹⁶⁴

Bajtay Antal püspök végül 1766 októberének a végén egy igen kioktató hangvételű levelet juttatott el Rómába. Ebben részletesen leírta, hogy az erdélyi örményeknek nem lehet püspökük. Érvei szerint egyrészt túl kevesen vannak Erdélyben, másrészt a mechtaristákkal együtt az unitus papok állandóan az eretnokség és a szakadárság tüzeit szítják a hívek körében, amellyel szerinte a magyar ajkú katolikusokat is megronthatják. Harmadrészt azt állította, hogy papjaik, különösen Patrubby Antal és Pápay Márton, tiszteletlenül és arrogáns módon viselkedtek vele szemben, és nem adták meg neki a püspökök kijáró tiszteletet. Utóbbi Bajtay Antal püspök véleménye szerint az egész erdélyi örmény klérusra jellemző. Negyedrész, az 1764-ben elhunyt Michál Minas Theodorowicz alkalmatlansága a püspökségre – amely emberi gyarlóságából fakadt – szintén bizonyosságot tett arról, hogy Erdélyben nincs jogosultsága az örmény unitus püspökségnek.¹⁶⁵

Erre a levélre Jakabffy János reagált. Az örmény unitus pap szerint Bajtay Antal püspök csúsztatott és vádaskodott. Az eretnokség és a szakadárság újbóli vádját határozottan visszautasította, és kiemelte, hogy Oxendio Virziresco halála óta szinte lehetetlenné vált betölteni az örmények számára létfontosságú örmény unitus püspöki hivatalt. Ebben leginkább az játszott közre, hogy az erdélyi püspökök Mártonffy György óta (1716) ott gáncsokodtak, ahol tudtak. Állandóan akadályozták ezt a folyamatot, az eretnokség és a szakadárság vádja pedig csupán ürügy volt arra, hogy elsorvasszák és háttérbe szorítsák az örmények Rómához hű egyházát Erdélyben. Sorait azzal zárta, hogy ha az unitus románoknak szakadár mozgalmak ellenére lehet püspökségük, akkor nekik is lehetne, különösképpen azért, mivel az örmény közösség Erdély egyik legtehetősebb társadalmi csoportja.¹⁶⁶

A Propaganda Fide mindenestre felháborította Bajtay Antal levele, ezért 1766 novemberében összehívták a missziós intézmény általános ülését. Időközben azonban egy újabb szomorú hír érkezett Erdélyből. Karácsony János értesítette Rómát, hogy Dániel Minász Mihály, Erzsébetváros örmény plébánosa, a Collegium Urbanum egykori növendéke 1766. október 28-án eltávozott az élők sorából. Karácsony elmondása szerint Bajtay Antal püspök még csak szóra sem méltatta az esetet: nem emlékezett meg róla, és részvétét sem fejezte ki.¹⁶⁷

Patrubby Antal a Propaganda Fide kérésére – tájékoztatás céljából – részletes levelet fogalmazott meg, amiben ugyancsak megemlékezett az eltávozott Dániel Minász Mi-

163 APF SC FA Vol. 15. fol. 380^r–381^r.

164 APF SC FA Vol. 15. fol. 382^r–383^r; GYFL I.1.a. 1766. No. 155. pag. 307.

165 APF SOCG Vol. 816. fol. 336^r.

166 Uo. fol. 337^r–338^r.

167 APF SC FA Vol. 15. fol. 412^r–413^r.

hályról, továbbá alaposan kielemezte az örmény papság és az erdélyi püspökség között fennálló rossz viszonyt, különös tekintettel arra, hogy maga is konfrontálódott Bajtay Antal püspökkel az örmény püspöki szék betöltésével, valamint az unitus rítussal kapcsolatban. Külön bekezdést szentelt az épülő templomoknak, továbbá pénzügyi támogatást is kért a további költségek fedezésére, mivel a hívek nagy összegű felajánlásai ellenére továbbra is komoly forráshiányban szenvedtek.¹⁶⁸

A Propaganda Fide 1766. november 24-én ült össze Mario Marefoschi-Compagnoni titkár és Giuseppe Maria Castelli (1705–1780) bíboros-prefektus vezetésével. A missziós szerv ugyanazon a napon két ülésén is tárgyalta az erdélyi örmények ügyét. Megemlékeztek Dániel Minász Mihályról is, akinek plébánosi, valamint misszióvezetői erényeit méltatták. Úgy határoztak, hogy utódjául Karácsony Jánost nevezik ki erzsébetvárosi plébánosnak, valamint az örmény misszió vezetőjének. Megállapodtak továbbá abban, hogy az erdélyi örmény unitus klérus utánpótlásának biztosítására fokozott figyelmet fordítanak, tekintettel az állandósult paphiányra, valamint a Dániel Minász Mihály halála által okozott érzékeny veszteségre. Végül úgy határoztak, hogy jelentős összegű támogatást folyósítanak a két épülő örmény unitus templom számára. Emellett a tanácskozáson részt vevő bíborosok abban is megállapodtak, hogy saját magánvagyonukból is áldoznak az építési költségek fedezésére.¹⁶⁹

A másik általános ülésen tárgyalták az érzékenyebb kérdéseket, többek között a rítust és a püspökséget érintő problémákat. A rítus kapcsán elvetették Bajtay Antal püspök vádjait, és egyértelműen koholmányinak minősítették őket. A püspöki szék betöltésének kérdésében azonban a bíborosok hosszas, olykor személyeskedésbe torkolló vitát folytattak. Tisztában voltak azonban azzal, hogy az örmény papság számára 1715 óta létfontosságú kérdésnek számít az unitus püspöki szék betöltése, ezért jogosnak tartották annak újbóli betöltésére irányuló igényüket. Megvizsgálták az Oxendio Virziresco püspöki kinevezését követő valamennyi püspökjelölés ügyét – Minas Paroneantól és Stefan Stefanowicz Roszkától kezdve Michál Minas Theodorowiczon át egészen Łazar Trabzonc'i jelöléséig –, és ennek fényében próbáltak meg dűlőre jutni. A bíborosok végül egy köztes megoldást választottak. Hosszas egyeztetést követően arra a következtetésre jutottak, hogy az erdélyi örmény unitus szék betöltése mindenképp támogatandó, a kérdés végleges megoldását azonban a soron következő általános ülésre halasztották, mivel a Propaganda Fide sem a bécsi udvarral, sem a magyar katolikus egyházzal nem akart diplomáciai bonyodalmakba keveredni a püspöki szék betöltésével kapcsolatban. Rómában ugyanis tisztában voltak azzal, hogy Bajtay Antal püspök gyarlóságai ellenére kiválóan képzett teológus-főpap, aki saját egyházán belül is nagy befolyással bír. Másként fogalmazva, a Propaganda Fide 1766. évi két általános ülése csak részben támogatta az erdélyi örmény püspökség ügyét.¹⁷⁰

Az erdélyi örmények számára ez egyértelmű csalódás volt. Jakabffy János ezért arra kérte a szentszéki missziós intézményt, hogy újból vegye elő a kérdést, mivel annak rendezésére az anyagi fedezet is rendelkezésre állt. E célból ugyanis még 1736-ban Michál

168 APF LDSC Vol. 208. fol. 357^{r-v}; APF SOCG Vol. 816. fol. 312^{r-v}.

169 APF ASC Vol. 136. fol. 317^v–319^r.

170 APF ASC Vol. 136. fol. 325^r–331^v.

Minas Theodorowicz külön alapítványt hozott létre, emellett pedig a hívek és az örmény közösség adományaiból is jelentős összeg gyűlt össze.¹⁷¹ A római döntést elsősorban a fiatalabb örmény papok, köztük az erzsébetvárosi Csíky Marcell és Pápay Márton sérelmezték.¹⁷² Ők 1767 tavaszán azzal vádolták meg Bajtay Antal püspököt, hogy a szentszéki összeköttetésein keresztül érte el azt, hogy a Propaganda Fide ne hozza meg a végső döntést a püspöki szék betöltéséről. Erre válaszul Bajtay püspök engedetlenséggel és tiszteltlenséggel vádolta meg a két örmény unitus papot, amit persze a szakadársággal is összekötött. A Propaganda Fide azonban nem vette fel a kesztyűt. Éppen ellenkezőleg, arra kérte Bajtay Antal püspököt, hogy nézze el a két pap viselkedését, mivel az ifjúkori tapasztalatlanságukból fakadt, és ne vádolja őket alaptalanul sem eretnekséggel, sem szakadársággal.¹⁷³ Csíky Marcell és Pápay Márton később személyesen is találkoztak a püspökkel, ahol bocsánatot kértek tőle méltatlan viselkedésükért, ugyanakkor azt is kijelentették, hogy az örményeknek joguk van a püspökökhöz. Bajtay Antal püspök ugyan elfogadta a személyes bocsánatkérést, az örmény unitus püspökség ügyében azonban továbbra is hajthatatlannak bizonyult.¹⁷⁴ Michál Minas Theodorowicz és Dániel Minász Mihály halálát követően az örmény papság utánpótlásának a kérdése ismét sürgetővé vált. Ezt figyelembe vette a Propaganda Fide is, és értesítette a klérust arról, hogy Novák Péter Antal hamarosan befejezi tanulmányait a római Collegium Urbanumban; pappá szentelését követően pedig útnak indul Erdélybe, hogy Szamosújváron megkezdje papi szolgálatát.¹⁷⁵ Ebben szerepet játszott az is, hogy az erdélyi örmény unitus klérus 1766-ban és 1767-ben egyaránt jelezte a Propaganda Fide számára: a két örmény unitus plébános halála nemcsak az egyház, hanem az erdélyi örmény közösség számára is súlyos veszteséget jelentett. Ezért arra kérték a Propaganda Fidét, hogy könnyítse meg az erdélyi örmény ifjak felvételét a római Collegium Urbanumba.¹⁷⁶

A Propaganda Fide a korábbi döntésének értelemben a bécsi nunciaturán keresztül elkezdte folyósítani az összeget az erzsébetvárosi és szamosújvári templomok építéséhez. Erről a helyi örmény papság tagjai – köztük Dragomán Izsák Kristóf és Jakabffy János –, valamint a két település világi előljárói több alkalommal is köszönőlevelet intéztek Rómába, a Propaganda Fidéhez.¹⁷⁷ 1767 nyarán írt újabb levelében Jakabffy János ismét arra kérte a Propaganda Fidét, hogy fontolja meg a püspöki szék betöltésének kérdését, mivel azt a közösség fennmaradása szempontjából létfontosságúnak tartotta. Érvelése szerint a missziós intézmény rendelkezett azzal a hatalommal és tekintéllyel, amely lehetővé tette e kérdés rendezését. Ezenfelül arra kérte Vitaliano Borromeót (1720–1793), bécsi

171 APF SC FA Vol. 15. fol. 428^r–429^r.

172 Uo. fol. 430^r–v.

173 APF LDSC Vol. 210. fol. 94^r–v.

174 APF SC FA Vol. 15. fol. 475^r–v.; APF SC FUT Vol. 6. fol. 159^r.

175 Novák Antal Péter 1766 tavaszán, nem sokkal a felszentelését megelőzően súlyosan megbetegedett, aminek következtében körülbelül egy esztendőn át lábadozott Rómában. Felgyógyulása után, csak 1767 nyarán kezdte meg egyházi szolgálatát Szamosújváron. Róla lásd még APF LDSC Vol. 210. fol. 204^v., 242^r–243^r., 255^v., 284^r–v.; APF SC FUT Vol. 6. fol. 165^r.; APF CU Vol. 8. fol. 39^v–40^r., 242^r., Vol. 9. fol. 267^r.; SZÖKGYL 339/b I. doboz. 1767. pag. 218–219., 345–346.

176 APF SC FA Vol. 15. fol. 430^r–v., 475^r–v.; APF SC FUT Vol. 6. fol. 173^r.

177 APF SC FA Vol. 15. fol. 434^r–v., 435^r., 442^r., 445^r–v., 446^v.; GYFL I.1.a. 1767. No. 140. pag. 327.

apostoli nunciust és Thebae [Théba] címzetes érsekét, hogy mind Rómában, mind pedig a magyar katolikus egyház vezetőinek körében egyaránt járjon közben az ügy érdekében.¹⁷⁸ Hasonlóképp vélekedett erről 1767 őszén a gyergyószentmiklósi születésű Kövér Ákoncz [Ákontz] István Vardan¹⁷⁹ CAM (1740–1824), erzsébetvárosi mechtarista szerzetes, valamint Barkodár József is. A Propaganda Fide azonban egyelőre nem reagált érdemben ezekre a kérésekre.¹⁸⁰ Ugyanakkor a Bajtay Antal püspökkel kialakult konfliktusa miatt felmerült annak a lehetősége, hogy Pápay Mártont a péterváradai örmény közösséghez delegálják szolgálatra. Karácsony János közbenjárására azonban elálltak ettől, mivel úgy ítélték meg, hogy Erdélyben nagyobb szükség van rá, ezért az erzsébetvárosi plébánián folytathatta szolgálatát. Karácsony ugyanis azt állította, hogy Erdélyben jelenleg minden örmény unitus papra szükség van.¹⁸¹

1767 végén az erdélyi örmény klérus jelentési kötelezettségeinek eleget téve több levelet is küldött Rómába. Mindannyian virágzó és erős közösségről számoltak be, ennek ellenére az egyházuknak továbbra is komoly kihívásokkal kellett szembesülniük. Különösen aggasztónak tartották, hogy az erdélyi latin rítusú püspökség továbbra is ellenségesen viszonyult hozzájuk, és minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy ne lehessen saját püspökük, aki egyúttal közösségük egyházi és lelki vezetője is lehetne.¹⁸² Ugyanakkor örömmel fogadták, hogy a Propaganda Fide jelentős összegeket fordít új templomaik építésének támogatására, és továbbra is igyekszik hozzájárulni a súlyos paphiány enyhítéséhez. Ekkoriban mintegy harminc pap szolgált Erdélyben, közülük tízen az erzsébetvárosi mechtarista apátság kötelékében munkálkodtak „az Úr szőlőskertjében”. A másik gond az volt, hogy Gyulafehérvár saját alattvalóiként kezelte őket, holott ők – a mechtaristákkal együtt – közvetlenül a Propaganda Fide, vagyis az Apostoli Szentszék fennhatósága alá tartoztak.¹⁸³

Az örmény unitus klérus ugyanakkor továbbra is ragaszkodott a püspökkérdés megoldásához.¹⁸⁴ 1768 legelején írt jelentésében Jakabffy János barokkos fordulatokkal élve, ugyanakkor különös nyomatékkal kérte a Propaganda Fidét, hogy ismételten fontolja meg a püspöki szék betöltését. Karácsony János erzsébetvárosi és Luca Virziresco szamosújvári plébános személyében megfelelő jelöltek is rendelkezésre álltak, akik végre a néhai Oxendio Virziresco püspök „örökébe” léphettek volna. Ezen túlmenően jelentése végén arról is tájékoztatta a Propaganda Fidét, hogy unokaöccse, a szamosújvári születésű Jakabffy Antal egyházi pályára készül, és tanulmányait Rómában, a Collegium Urbanum-

178 APF SC FA Vol. 15. fol. 455^{r-v}, 456^v.

179 Kövér Ákoncz István Vardan később a velencei mechtarista kongregáció főapátja, egyúttal Sunna címzetes érseke lett, és meghatározó szerepet játszott a modern armenológia megalapozásában. Kövér atya (hayr) 1763 óta szolgált Erzsébetvárosban. Személyéről lásd még Sebouh David Aslanian: The “Great Schism” of 1773. Venice and the Founding of the Armenian Community in Trieste. In: *Reflections of Armenian Identity in History and Historiography*. Ed. Hourii Berberian – Touraj Daryaei. Los Angeles, 2018. 98.; Claude Mutaian: La Transylvanie et les Mekhitaristes. *Bazmavēp* 176 (2018) No. 1–2. 208–209.

180 APF LDSC Vol. 210. fol. 284^{r-v}; APF SC FA Vol. 15. fol. 488^r–489^r, 490^{r-v}.

181 APF SC FA Vol. 15. fol. 475^{r-v}.

182 Uo. fol. 505^r, 506^v.

183 Uo. fol. 518^r–519^v.

184 APF LDSC Vol. 212. fol. 11^r.

ban szeretné folytatni. Együttal jó szívvel ajánlotta őt a kongregáció figyelmébe, kiemelve, hogy unokaöccse még Bajtay Antal püspöktől is kapott ajánlólevelet.¹⁸⁵

A papi szolgálat és az utánpótlás kérdésében a Propaganda Fide különös figyelemmel kísérte a fiatal pap, Novák Péter Antal tevékenységét, annál is inkább, mivel római tanulmányai során a Collegium Urbanum egyik kiemelkedő hallgatójának bizonyult. Novák 1767-ben érkezett Erdélybe, ahol megkezdte egyházi szolgálatát. 1768 tavaszán személyesen is találkozott Bajtay Antal püspökkel, akire az örményekkel szemben tanúsított fenntartásai ellenére nagyon jó benyomást tett. Bajtay Antal kiemelte Novák szerteágazó nyelvi és teológiai képzettségét, ugyanakkor arra törekedett, hogy a latin rítusú papság szolgálatába állítsa az örmény rítus követése helyett. Ezt azzal indokolta, hogy saját egyházmegyéje is komoly paphiánnyal küzdött.¹⁸⁶ Ezt azonban Novák Péter Antal udvariasan elutasította, és továbbra is kitartott amellett, hogy örményként nemzettársai mellett kell maradnia.¹⁸⁷ Egy másik levelében Novák felhívta a Propaganda Fide figyelmét arra is, hogy a Bajtay Antal vezette erdélyi püspökség igyekszik magához édesgetni az örmény klérus legjobban képzett tagjait, és ezáltal gyengíteni szeretné az erdélyi örmény közösséget.¹⁸⁸

Barkodár Szeverin József e találkozásról 1768 májusában három különálló jelentésben is beszámolt Rómának. Egyházi szolgálatának részletes taglalása mellett külön bekezdéseket szentelt Novák Péter Antalnak is. Nagyra értékelte az örmény unitus egyház és klérus melletti kiállását, valamint azt is, hogy egyértelműen visszautasította Bajtay Antal azon törekvését, hogy rítusváltásra bírja. Továbbá megállapította azt is, hogy több ilyen magasan képzett egyházi emberre van szükségük a jövőben.¹⁸⁹

Az erdélyi örmény klérus képviselői úgy látták, hogy akkor lehet a püspökséget a megfelelő személlyel betölteni Erdélyben, ha jobban koncentrálnak a paphiányra és az utánpótlás biztosításának megoldására. Ennek a véleményének adott hangot 1768 nyarán Ákoncz Kövér István Vardan erzsébetvárosi mechitarista szerzetes, valamint Jakabffy János is.¹⁹⁰ Ez utóbbi ismételt arra kérte a Propaganda Fidét, hogy unokaöccsét, Jakabffy Antalt, aki többek között az erzsébetvárosi mechitaristáktól, valamint Bajtay Antal püspöktől is kapott ajánlást, vegyék fel a Collegium Urbanumba.¹⁹¹ Jakabffy János unokaöccse Barkodár Szeverin József személyében is befolyásos támogatóra talált. Barkodár a Róma-ba küldött három jelentésében egyaránt arra kérte a Propaganda Fidét, hogy támogassa a felvételét a híres intézménybe, és közbenjárásával segítse elő a tehetséges ifjú tanulmányainak megkezdését. Indoklása szerint az erdélyi örmény unitus egyháznak nagy szüksége volt az ilyen jól képzett személyekre. Barkodár megemlíttett egy Korbuly Antal nevű szamosújvári ifjút is, akinek nagybátyja, Korbuly Kristóf ekkoriban Lembergben szolgált

185 APF SC FA Vol. 16. fol. 16^{r-v}, 17^v, 18^r; GYFL I.1.a. 1768. No. 187. pag. 353.

186 APF SC FA Vol. 16. fol. 32^r.

187 Uo. fol. 34^{r-v}.

188 APF SC FA Vol. 16. fol. 48^r, 49^v; EFGYL SZFK HD pag. 32.

189 APF LDSC Vol. 212. fol. 225^{r-v}; APF SC FA Vol. 16. fol. 52^{r-v}, 54^{r-v}, 56^{r-v}.

190 APF SC FA Vol. 16. fol. 66^r; EFGYL SZFK HD pag. 32.

191 APF SC FA Vol. 16. fol. 78^r–79^v, 80^v, 92^r.

packént. Együttal arra kérte a Propaganda Fidét, hogy Jakabffy Antal mellett az ő felvételét is támogassa a szentszéki missziós szerv.¹⁹²

Csíky Marcell szintén egyetértett Barkodár Józseffel, maga is támogatásra érdemesnek tartotta az örmény papi utánpótlás biztosítását Jakabffy Antal és Korbuly Antal felvételének előmozdításával. Azt is hozzátette, hogy a Rómához hű erdélyi örmény közösség igazi lelkét a klérus jelenti, és amíg nincs püspökük, addig a klérus tagjainak kell vezetniük spirituálisan a közösséget.¹⁹³

1768 októberében, majd decemberében Karácsony János erzsébetvárosi pap felhívta a Propaganda Fide figyelmét arra, hogy az 1761-ben katolizált csíkszépvízi örmény közösség is paphiányban szenved.¹⁹⁴ A településen nem működött önálló plébánia, ezért a lelkipásztori ellátást Erzsébetvárosból, olykor a mechtaristák segítségével igyekeztek biztosítani. Karácsony János ezért a Pápay Mártonnal folytatott hosszas beszélgetéseket követően úgy döntött, hogy egyházi és missziós szolgálatra Csíkszépvízre küldi őt, ahol nem plébánosként, hanem egyszerű falusi örmény unitus papként szolgálja majd a helyi örmény közösséget.¹⁹⁵ Pápay Márton saját elmondása szerint szívesen vállalta el ezt a nagy felelősséggel járó szolgálatot. Megjegyezte továbbá azt is, hogy attól tartottak: Bajtay Antal püspök latin rítusú papokat küld közéjük Csíkszépvízre, ami idővel rítusváltásokhoz vezethet, és ezáltal az ottani örmények fokozatosan feladhatják örmény identitásukat.¹⁹⁶

Időközben Korbuly Antal és társai felvételi eljárása megakadt. 1769 tavaszán Barkodár Szeverin József és Dragomán Izsák Kristóf ezért leveleikben arra kérték a Propaganda Fidét, hogy támogassa az ifjak felvételét a nagy hírű egyházi oktatási intézménybe.¹⁹⁷ Pápay Márton egy nagyon részletes levelet küldött Rómába. Emellett a papi utánpótlás fontosságát hangsúlyozva ismételten kérte a püspöki szék betöltésének előmozdítását a Propaganda Fidétől. Véleménye szerint Karácsony János erzsébetvárosi plébános lenne a legideálisabb jelölt erre a roppant fontos egyházi hivatalra. Ezt azzal indokolta, hogy ő is a római Collegium Urbanumban végzett, kiemelkedő teológiai műveltséggel rendelkezett, jól ismerte a latin rítust, több nyelven folyékonyan beszélt, és az egész erdélyi örmény közösség körében nagy tekintélynek örvendett. Továbbá kiemelte, hogy Karácsony János valóban szívén viseli az örmény unitus egyház ügyeit, mindvégig lojális maradt Rómához, és hitében sem rendült meg, noha az erdélyi püspökség több alkalommal is ennek ellenkezőjét állította róla. Pápay azt is leírta, hogy amennyiben a Propaganda Fide és az Apostoli Szentszék őt nevezné ki püspöknek, a közösség valamennyi papja és világi előljárója egységesen támogatná személyét.¹⁹⁸ Hasonló hangvételű és tónusú levelet fogalmazott meg Karácsony János kvalitásairól Barkodár Szeverin József is, aki már fiatal kora óta jól ismerte őt, és mindvégig támogatta egyházi szolgálatát.¹⁹⁹

192 APF LDSC Vol. 212. fol. 417^r–418^r; APF SC FA Vol. 16. fol. 94^r–96^v, 97^v.

193 APF LDSC Vol. 212. fol. 387^v–388^r; APF SC FUT Vol. 6. fol. 189^r–v., 190^v.

194 APF SC FA Vol. 16. fol. 121^r

195 Uo. fol. 187^r–188^v.

196 Uo. fol. 120^r.

197 APF LDSC Vol. 214. fol. 134^v; APF SC FA Vol. 16. fol. 216^r, 236^r.

198 APF SC FA Vol. 16. fol. 227^r.

199 APF LDSC Vol. 214. fol. 113^r–v.; APF SC FA Vol. 16. fol. 260^r.

Bajtay Antal ekkor az örmény unitus papság és a püspöki szék betöltésének ügyében is cselekvésre szánta el magát. Lépései azonban jelentős felháborodást keltettek az erdélyi örmény közösségben, különösen Szamosújváron. 1769 nyarán, a Propaganda Fidével történő egyeztetés nélkül, Szamosújvárról erővel Zsibóra helyeztette át a legfiatalabb örmény unitus papot, Novák Antal Pétert, hogy az ottani katolikusok lelkipásztora legyen, valamint folytasson missziós tevékenységet a katolikusokhoz eleve ellenségesen viszonyuló zsidói reformátusok körében. Az intézkedés okául azt hozta fel, hogy túl kevés a latin rítusú pap Erdélyben, miközben az örmény unitus papok – véleménye szerint – viszonylag sokan voltak.²⁰⁰ A valódi szándék nyilvánvalóan az volt, hogy a kiválóan képzett Novák áthelyezésével tovább gyengítse a szamosújvári, és ezáltal az egész erdélyi örmény unitus klérus helyzetét. Magától értetődően az örmény közösség tiltakozott a lépés ellen. Novák maga is értetlenségének adott hangot, és panaszlevelet intézett a Propaganda Fidéhez, amelyben beszámolt az őt ért megpróbáltatásokról. Többek között leírta azt is, hogy a reformátusok fizikálisan bántalmazták. A szentszéki missziós szerv arra kérte Bajtay püspököt, hogy engedélyezze Novák visszatérését Szamosújvárra, és egyúttal rosszallását fejezte ki amiatt, hogy az intézkedésről előzetesen nem egyeztetett velük. Ezen túlmenően a Propaganda Fide titkára, Mario Marefoschi-Compagnoni felhívta Bajtay Antalt figyelmét arra is, hogy az Erdélyben szolgáló örmény unitus papok nem tartoznak az ő egyházi joghatósága alá.²⁰¹

Az erdélyi püspök szükségyszerűnek találta Novák Péter Antal áthelyezését. Bajtay Antal püspök első bemutatkozó találkozásukra hivatkozva azt írta, hogy az ifjú örmény pap nagy tudásával teljesen lenyűgözte őt, és éppen ezért helyeztette át Zsibóra. A püspök azzal is védekezett, hogy Novák római tanulmányainak a befejezését követően misszionáriusként érkezett vissza Erdélybe, ezért véleménye szerint magától értetődő volt, hogy őt kell kiküldeni az eretnek és szakadár hitűek közé hittérítői szolgálatra. Érvelését azzal is alátámasztotta, hogy a latin rítusú papok száma sem elegendő egyházmegyéje területén. Emellett azzal vágott vissza, hogy minden korábbi fenntartása ellenére annak idején jó szívvel támogatta az örmény unitus ifjak – így például az említett Korbuly Antal és Jakabffy Antal – római teológiai tanulmányait. Véleménye szerint ebből következően őt is megilleti a jog, hogy az ilyen képzettségű papokat lelkipásztori és missziós feladatok ellátására küldje ki. Végezetül kitért a legérzékenyebb problémára, az örmény unitus püspöki szék betöltésére is. Bajtay ezt a kérdést továbbra sem tartotta támogatandónak, mivel szerinte az örmények mindig is kevesen voltak Erdélyben, és egy ilyen kisszámú közösség élére teljesen felesleges püspököt felszentelni. Másfelől úgy vélte, hogy egy püspöki szék újbóli betöltése csak tovább mélyítené a katolikusok közti megosztottságot Erdélyben, viszályt és zűrzavart szítana, és magával hozná az eretnekség elterjedésének veszélyét is. Bajtay Antal püspök ezt a véleményét egyértelműen a román skizmamozgalmak kártékony hatásaira, valamint a protestantizmus erős erdélyi jelenlétére alapozta.²⁰²

200 APF LDSC Vol. 214. fol. 199^r.

201 APF SC FUT Vol. 6. fol. 211^r.

202 APF SC FA Vol. 16. fol. 276^r.

A Propaganda Fide végül az 1769. december 4-én megtartott általános ülésén tárgyalta újból az erdélyi örmények ügyét. Mindenekelőtt arról informálták az erdélyi örmény unitus klérust, hogy Dragomán Izsák Kristóf unokaöccse, Dragomán Izsák János sikeresen abszolválta tanulmányait a Collegium Urbanumban, időközben pappá szentelték, és hamarosan visszaküldik Erdélybe, hogy egyházi szolgálatával maga is segítse az örmény közösség hitéletét.²⁰³ A Propaganda Fide arra kötelezte Bajtay Antal püspököt, hogy engedje vissza Novák Péter Antalt Szamosújvárra szolgálni, mivel a pap a Propaganda Fide alkalmazásában áll, és a jövedelmét is onnan kapja. Egyúttal arra kérték a püspököt, hogy ő maga oldja meg a zsidói katolikusok problémáját.²⁰⁴

A püspökség kérdésében a Propaganda Fide azonban nem mutatkozott annyira határozottnak. Noha támogatták azt az elképzelést, hogy az erdélyi örményeknek legyen püspökük, ám a helyzetet politikailag komplikáltnak találták, ami megnehezítette számukra a végső döntés meghozatalát. Itt a magyarországi katolikus klérussal, valamint a bécsi udvarral fennálló kapcsolatokra utaltak.²⁰⁵ A bíborosok ezért abban állapodtak meg, hogy az erdélyi örmény unitus püspöki szék kérdésének rendezését egy későbbi, pontosan meg nem határozott időpontban tartandó általános ülésre halasztják. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy a végső döntést újfent elodázták, és lényegében változatlanul fenntartották az 1766. évi legutóbbi általános ülésük határozatát, vagyis azt a döntést, amely három évvel korábban is a kérdés megoldatlanságát, illetve a döntésképtelenséget tükrözte.²⁰⁶

A Propaganda Fide döntése újból csalódást keltett az örmények körében. Karácsony János 1769 decemberében írt hosszás jelentésében nem is leplezte kiábrándultságát. A püspökséget az örmény közösség összetartó és létfontosságú tényezőjének nevezte. Úgy vélte, hogy az örmény közösség összetartását és a klérus megfelelő irányítását leginkább egy önálló örmény unitus püspök képes biztosítani. Püspök nélkül az örmény unitus közösség egyfajta elárvult, hitében megtört egyházként maradt fenn, ami akarva-akaratlanul is az erdélyi latin rítusú püspökség érdekeit szolgálja. Attól tartott, hogy így az örmény unitus egyház a nem túl távoli jövőben a lassú elsorvadás útjára léphet. Karácsony külön kitért arra is, hogy Csíkszépvízen Pápay Márton szervezi a közösséget, azonban ott előbb-utóbb önálló plébánia létrehozására lesz szükség, mivel viszonylag nagy távolság miatt annak hosszú távú ellátása Erzsébetvárosból nem biztosítható.²⁰⁷

Karácsony János a gyergyószentmiklósi örmények egyházi helyzetét ugyancsak rendkívül aggasztónak és válságosnak találta. Tudniillik, Szymon Theodorowicz halála, vagyis 1753 óta a nevezett településen betöltetlen maradt az örmény unitus plébánosi hivatal,

203 APF SOCG Vol. 826. fol. 372^r.

204 APF LDSC Vol. 214. fol. 250^{r-v}.

205 APF SOCG Vol. 826. fol. 373^r, 374^v.

206 APF ASC Vol. 139. fol. 561^{r-v}. A csíksomlyói obszerváns ferences kolostor Historia Domusa arról számolt be, hogy 1769 végén a Moldvában és a Lengyel–Litván Unió területén kirobbant háborús események következtében számos görög (véltetően a bizánci ortodox hitre utalt), örmény és zsidó menekült érkezett Erdély területére. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy erről az eseményről Erdélyben szolgáló örmény unitus papok egyáltalán nem számoltak be a Propaganda Fidének. Erről lásd EFGYL CSFK HD fol. 7^r.

207 APF SC FA Vol. 16. fol. 324^{r-v}.

a helyettesítést pedig Erzsébetvárosból és Szamosújvárról, esetenként Lembergől oldották meg. Amióta Pápay Márton egyszerű papként Csíkszépvízen szolgált, időnként ő maga utazott el Gyergyószentmiklóstra misét tartani. Ugyanakkor kétségbeejtőnek ítélte, hogy a gyergyószentmiklósi örmény unitus hívek egyre nagyobb számban látogatták a helyi Szent Miklós katolikus plébániatemplomban bemutatott latin nyelvű liturgiákat, miközben körükben az örmény nyelv használata is erősen kezdett megkopni. Más szóval, az örmény unitus plébános- és paphiány miatt a közösségben már kezdetét vette a nyelvi és kulturális asszimiláció folyamata. Karácsony ezért a gyergyószentmiklósi örmény unitus plébánia hivatalának a mielőbbi betöltését szorgalmazta a Propaganda Fidénel.²⁰⁸

Az 1760-as évek legvégén az erdélyi örmény közösség és egyház helyzete még stabilnak volt mondható, azonban legfontosabb céljukat, az örmény unitus püspöki szék betöltését, a Propaganda Fide túlzott óvatossága és határozatlansága, valamint az erdélyi latin rítusú püspökség ellenállása miatt továbbra sem sikerült elfogadtatniuk a Szentszékkal. Ez a sikertelenség jelentősen gyengítette az örmény közösség egyházi pozícióit.

Összegzés

A hazai és nemzetközi kutatások számára az erdélyi örménykatolikus egyház 1760-as évekbeli története korábban gyakorlatilag ismeretlen területnek számított. Csupán néhány régi, korszerűtlen dolgozat állt rendelkezésre ebben a témában, amelyek azonban csak szűkszavúan és vázlatosan írták le az erdélyi örmény unitus egyház viszontagságait az említett időszakban. Ennek az ismeretlenségnek legfőbb oka az volt, hogy az említett korszakra, vagyis az 1760-as évekre vonatkozó legfontosabb dokumentumokat nem hazai, hanem külföldi – elsősorban római – közgyűjteményekben őrizték. Ezeknek a részletes feltárása csupán az elmúlt évek során történt meg.

A közelmúltban feldolgozott források adatai alapján igen sokszínű kép rajzolódott ki az erdélyi örménykatolikus egyházzal. Annak ellenére, hogy Oxendio Virziresco püspök 1715-ben bekövetkezett halálát követően az erdélyi örmény unitus egyház számos nehézséggel és megpróbáltatással szembesült, a közösség erős élni akarásáról tett tanúbizonyságot. Az ott szolgáló papok minden követ megmozgattak annak érdekében, hogy biztossítsák a klérus utánpótlását Lembergől és Rómából. Mi több, az erdélyi papság tagjai maguk is több tehetséges ifjút ajánlottak a leMBERGI Örmény-Rutén Kollégium és a római Collegium Urbanum figyelmébe. Az erzsébetvárosi mechtaristák ugyancsak figyelmet szenteltek a folyamatos utánpótlásuknak. A velencei rendközpontból többen is jöttek Erdélybe szolgálni, azonban hosszabb ideig nem maradhattak ott, mivel más területekre – elsősorban a Közel-Keletre, a Krímbe vagy az Oszmán Birodalomba – delegálták őket

208 Uo. fol. 310^r–311^v. Ebben az időszakban több helyi örmény család komoly anyagi támogatást nyújtott a gyergyószentmiklósi latin rítusú plébániának, valamint Sikó József (†1775) plébánosnak is. Erről lásd még Romániai Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Igazgatósága [Miercurea Ciuc] A gyergyószentmiklósi római katolikus plébánia iratai. Fond 11. No. 1. pag. 1., 167., 182., 186. Ez utóbbi dokumentumot kollégám, Dr. Rác Balázs Viktor bocsátotta a rendelkezésemre. Nagylelkű segítségét ezúton is hálásan köszönöm.

további egyházi szolgálatra. A rend ugyanis ebben az időszakban nagyon kevés tagot számlált, miközben számos missziós területen kellett helytállnia, ezért saját személyi erőforrásait megfontoltan kellett elosztania.

Az erdélyi latin rítusú püspökség az 1760-as években gyanakvóbb volt az erdélyi örmény unitus egyházzal szemben. Továbbra sem tett le arról, hogy az erdélyi örmény unitus egyházat a saját ellenőrzése, illetve egyházi joghatósága alá vonja. A Sofronije Stan Popović kalugyer vezette erdélyi román skizmamozgalom miatt az örményeket is folyamatosan, minden alap nélkül a szakadárság és az eretnekség vádjával illették. Megfogalmazásaikban az unitus románokkal és örményekkel kapcsolatban gyakran visszatért az a feltételezés, hogy körükben továbbra is fennáll az „ördögi” hajlam a szakadárságra és a régi (keleti) hitre történő visszatérésre. Az örmény klérus tagjai hiába bizonygatták a püspökség embereinek, hogy valótlanúságot állítanak róluk, az teljesen hidegen hagyta őket.

A püspökség azt sem nézte jó szemmel, hogy több örmény pap tanulmányainak befejezését követően Erdélybe érkezett, ezért arra törekedett, hogy őket rítusváltásra bírja. Amennyiben ez nem járt sikerrel, akkor saját hatáskörben igyekezett őket Szamosújvárról vagy Erzsébetvárosból más, főként protestáns (kálvinista) magyarok által lakott településekre áthelyezni, hogy ne a saját közösségeikben folytassák egyházi szolgálatukat. Csak a Propaganda Fide határozott fellépése és tiltakozása miatt változtatta meg döntéseit. A papság csekély száma az 1760-as évek vége felé kezdett igazán megmutatkozni. Ennek ékes példája volt a gyergyószentmiklósi örmény közösség esete. Szymon Theodorowicz 1753-ban bekövetkezett halálát követően ugyanis nem volt az ottani örménységnek plébánosa. Pótlását nem tudták sem Erdélyből, sem Rómából, sem pedig Lembergől megoldani. Az örmény közösség a pap- és plébánoshiány miatt egyre gyakrabban vett részt a latin rítusú miséken, ami az örmény unitus rítus és ezzel együtt az örmény kultúra fokozatos elhagyásához vezetett. Az 1760-as évek végére a gyergyószentmiklósi örmény közösség visszafordíthatatlanul az asszimiláció útjára lépett.

Kardinális kérdés maradt továbbra is az örmény unitus püspöki szék kérdése. Ennek betöltése ellen leginkább az erdélyi püspökség tiltakozott. Nézete szerint az örményeknek nincs szükségük főpásztorra, amit azzal indokolt, hogy vagyonos társadalmi helyzetük ellenére az örmények nem alkotnak számottevő közösséget Erdélyben, ezért teljesen szükségtelen püspököt kinevezni. Gyulafehérvár azt is kihangsúlyozta, hogy szívesen átvenné az erdélyi örmények feletti egyházi joghatóság gyakorlását. Ezzel szemben az örmény klérus képviselői határozottan tiltakoztak. Felettes egyházi szervük, a Propaganda Fide sem értett egyet a püspökség álláspontjával.

Az örmény közösség az 1760-as években is makacsul ragaszkodott a püspöki székük betöltéséhez, ezért folyamatosan arra kérte a Propaganda Fidét, hogy mielőbb orvosolja ezt a problémát. Az 1760-as években valóban voltak alkalmas jelöltek erre az egyházi hivatalra az anyaországi származású Łazar Trabzonc'i, valamint az erzsébetvárosi Karácsony János személyében. A Propaganda Fide azonban az utolsó pillanatban mindig visszakozott, és általános ülésein rendszeresen elodázta az erdélyi örmény unitus püspöki szék betöltésének rendezését. Ebben vélhetően szerepet játszott az erdélyi püspökség tiltakozása is. A Propaganda Fide szemlátomást nem akarta túlfeszíteni a húrt, mivel attól tartott,

hogy az erdélyi örménykatolikus (unitus) püspöki szék esetleges betöltésével politikai és diplomáciai bonyodalmakat okozhat. Más szóval, attól tartott, hogy az erdélyi püspökség aknamunkájának köszönhetően a bécsi udvarral, valamint a magyar katolikus egyházzal is összeütközésbe kerülhet. Róma nem akart felesleges konfliktusokba bonyolódni, így inkább feláldozta az erdélyi örmények legfontosabb ügyét. A Rómába beérkezett jelentések tükrében elmondható, hogy az erdélyi közösség csalódottan vette tudomásul a Propaganda Fide határozatlanságát, és gyakran érezte azt, hogy felettes szervük cserben hagyta őket.

Végül, de nem utolsósorban fontos kitérni az erdélyi latin rítusú püspökségnek az örmény közösséggel fennálló ellentmondásos kapcsolatára, valamint e viszony kialakulásának okaira. Erdély főpásztorai – Mártonffy Györgytől kezdve – hivatali működésük során mindvégig arra törekedtek, hogy helyreállítsák az erdélyi katolicizmusnak a 17. században megtépzott tekintélyét. A 18. század folyamán az örmény unitus egyházban ugyanakkor mindvégig riválist láttak. Ez kimondottan igaznak bizonyult a 18. század közepére. Az 1750-es, de főképp az 1760-as évek püspökei – Sztojka Zsigmond Antal, Batthyány József, valamint Bajtay Antal – egyértelműen egy központosított egyházmegyében gondolkodtak Erdélyben. Az volt az elképzelésük, hogy Erdélyben kizárólag egyetlen egyházmegye, egy római katolikus püspökség és egy püspök létezhet. Ebbe a képbe viszont nem illettek bele az unitus hitű örmények, valamint a görögkatolikus románok. Az örmények helyzete az unitus hitű románokénál is nehezebbnek mutatkozott, hiszen egy viszonylag kis létszámú (mintegy tízezer fős) közösséget alkottak, továbbá nem volt önálló egyházmegyéjük sem. Ezt a nehéz helyzetet igyekezett a maga javára fordítani Gyulafehérvár. Erdély püspökei – különösen Bajtay Antal – ennek jegyében akadályozták az örmény püspökség ügyének előrehaladását, zaklatták az erdélyi örmény klérus Lembergben és Rómában tanult tagjait, valamint kifogásolták az örmény unitus rítust is. Ezenkívül mindent elkövettek annak érdekében, hogy az erdélyi örménykatolikusokat a saját egyházi joghatóságuk alá vonják.²⁰⁹

Mindezek fényében az 1760-as évek végére egyértelművé vált, hogy a spirituális vezető nélkül maradt erdélyi örménykatolikus egyház hanyatlásnak indult.

²⁰⁹ Nagy Kornél: Az elképzelt „Aranykor”. Az erdélyi örménykatolikus (unitus) egyház a 18. században. *Történelmi Szemle* 61 (2019) 274–275.

CONTENTS

STUDIES

- András Ribi** Remarks on the Activities of Cathedral Chapters as Places of Authentication in Medieval Dalmatia and Croatia 167
- Pál Fodor** The Road of the Szapolyai Dynasty from Mohács to Zimony. The Meeting between John II (Sigismund) and Süleyman I in 1566 as Reflected in the Exchange of Gifts 209
- Miklós Fóti** A Kizilbash Emigrant on the Hungarian Frontier. The Career of Kamber Bey and the Short-lived Sanjak of Nagylak and Makó 249
- Kornél Nagy** “Defying the Overwhelming Odds”. The Vicissitudes of the Armenian Catholic Church in Transylvania in the 1760s 265

WOMEN'S BODIES AND ROLES IN THE SETTINGS OF THE HOLOCAUST

- Heléna Huhák** The Body of the Female Forced Labourer 303
- Borbála Klacsmann** “They Said Something Horrible, a Jewish Slut”. Female Experiences in the Pest Ghetto 319
- Kata Bohus** “Otherwise, I have a Rather Pretty Figure.” Rehabilitation of the Female Body after the Holocaust in the Accounts of Hungarian Jewish Survivors in Sweden 335

OBSERVER

- Dániel Bácsatyai** Meetings of Rulers in the Hungarian Middle Ages. Presentation of a Project Carried out under the János Bolyai Research Fellowship of the Hungarian Academy of Sciences 351

IN MEMORIAM

- Madžida Mašić** A Witness to Decay, a Defender of Cultural Heritage. András Riedlmayer (1947–2026) 361

E számunk szerzői

Bácsatyai Dániel, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály • Bohus Kata, tudományos főtanácsadó, UiT The Arctic University of Norway, Office for Research and Innovation • Fodor Pál, címzetes főigazgató, kutató professor emeritus, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály, Turkológiai kutatócsoport • Fóti Miklós, tudományos segédmunkatárs, ELTE HTK TTI, Délkelet-Európa története osztály, Turkológiai kutatócsoport • Huhák Heléna, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Jelenkortörténet osztály • Klacsmann Borbála, posztgraduális kutató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar • Madžida Mašić, tudományos főmunkatárs, University of Sarajevo, Oriental Institute • Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály • Ribi András, egyetemi adjunktus, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék; tudományos munkatárs, Városi Levéltár és Kutatóintézet [Székesfehérvár]

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapiokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 6 0 0 2